

ZMІNA

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ

«СТАНЕШ МЕРОМ ЧИ ЛАМАЄМО ТОБІ НОГИ?»:

злочини проти місцевої влади як інструмент
російської окупаційної політики

УДК 35.085/.087.1:343.353](477-07)(047.1)=161.2
ПЗ0

«Станеш мером чи ламаємо тобі ноги?»: Злочини проти місцевої влади як інструмент російської окупаційної політики: Аналітичний звіт / Петруньок Б.; ред. Синюк О., Сокурєнко Є., Луньова А., Печончик Т. — Київ, 2025. — 40 с.

Автор звіту:

Борис Петруньок, документатор воєнних злочинів та аналітик Центру прав людини ZMINA

Редагування:

Єлизавета Сокурєнко, керівниця напряму документування воєнних злочинів Центру прав людини ZMINA

Онисія Синюк, правова аналітикиня Центру прав людини ZMINA

Альона Луньова, директорка з національної адвокації Центру прав людини ZMINA

Тетяна Печончик, голова правління Центру прав людини ZMINA

Фото на обкладинці: будівля Херсонської обласної державної адміністрації, двічі за добу атакована російськими військовими під час обстрілу середмістя Херсона керованими авіабомбами 5 червня 2025 року.

Автор фото: **Олександр Корняков**.

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Швейцарська Конфедерація

ЦЕНТР ПРАВ ЛЮДИНИ

Звіт підготовлений у межах проєкту «Боротьба з безкарністю за найтяжчі міжнародні злочини в умовах російської збройної агресії в Україні», що реалізується за підтримки Федерального департаменту закордонних справ Швейцарії. Погляди та ідеї, викладені в ньому, належать виключно автору(-ам) і не відображають позиції чи політики Федерального департаменту закордонних справ Швейцарії та уряду Швейцарії.

Центр прав людини ZMINA — українська правозахисна організація, яка працює у сфері захисту свободи слова, протидії дискримінації, попередження катувань і жорстокого поводження, підтримки правозахисників і громадських активістів, а також документування міжнародних злочинів та захисту прав потерпілих внаслідок війни.

Сайт організації: zmina.ua

ISBN 978-966-2403-44-2

ЗМІСТ

РЕЗЮМЕ	4
СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ВСТУП І МЕТОДОЛОГІЯ	6
РОЗДІЛ 1. ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТРОЛЮ РФ І ТИСК НА ПРЕДСТАВНИКІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ, ОКУПОВАНИХ ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ	11
1.1. Мета російської окупації: не тимчасовий контроль, а повноцінне включення територій	11
1.2. Місцева українська влада як перешкода реалізації планів РФ	12
1.3. Заміщення законних посадовців і кадрова неспроможність окупаційного контингенту	14
РОЗДІЛ 2. КОНТЕКСТ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ СИЛАМИ РФ ЩОДО ПРЕДСТАВНИКІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ	19
2.1. Становище в територіальних громадах, окупованих у період лютого та березня 2022 року	19
2.2. Реагування місцевої влади на виклики збройного конфлікту та окупації	22
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ	27
3.1. Незаконні затримання представників місцевої влади	27
3.2. Умови незаконного утримання представників влади, жорстоке поводження та катування	30
3.3. Мотиви незаконних затримань	32
3.4. Смерті представників місцевої влади внаслідок насильницьких дій РФ	37
ВИСНОВКИ	39
РЕКОМЕНДАЦІЇ	40

РЕЗЮМЕ

Цей звіт висвітлює системні порушення, скоєні російськими військовими та спецслужбами проти представників органів місцевої влади на територіях України, окупованих після 24 лютого 2022 року. Аналіз охоплює 133 випадки переслідувань у Херсонській, Харківській, Запорізькій, Чернігівській і Київській областях, задокументованих Центром прав людини ZMINA на основі глибинних інтерв'ю та відкритих джерел інформації.

Внаслідок децентралізації українські посадовці на місцях стали ключовими лідерами громад, які мали високий рівень довіри серед населення. З початком повномасштабного вторгнення, за відсутності належної координації з боку центральної влади, саме вони забезпечували критичні потреби місцевих мешканців: організовували евакуацію, доставку ліків та продовольства, підтримували базову інфраструктуру. Така робота переважно велася без взаємодії з окупаційними силами.

У перші місяці вторгнення РФ не змогла забезпечити ефективного функціонування окупаційних адміністрацій через дефіцит лояльних і компетентних кадрів. Призначення випадкових людей без досвіду, часті ротації та зовнішній контроль з боку РФ лише посилювали недовіру до таких структур серед місцевого населення.

У цій ситуації українські посадовці були не лише носіями законної влади, а й символом спротиву. Сама присутність дієздатної української адміністрації на окупованих територіях розглядалася як загроза для встановлення російського контролю. Тож переслідування представників місцевої влади стало системною практикою, що мала на меті примусити їх до співпраці через погрози, психологічний тиск, незаконні затримання, катування та насильницькі зникнення.

Усунення законних українських лідерів і створення проросійських адміністрацій становило частину ширшої політики Росії, спрямованої на незаконне включення окупованих територій до складу РФ та поширення на них російського правового режиму.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

«ДНР» — окремі райони Донецької області, окуповані РФ до 2022 року (так звана «Донецька народна республіка»; також аббревіатура використовується для позначення незаконних збройних формувань, які походять з цього району)

«ЛНР» — окремі райони Луганської області, окуповані РФ до 2022 року (так звана «Луганська народна республіка»; також аббревіатура використовується для позначення незаконних збройних формувань, які походять з цього району)

ZMINA — Центр прав людини ZMINA

АР Крим — Автономна Республіка Крим, окупована РФ у 2014 році

АТО — антитерористична операція, розпочата Україною у відповідь на спробу окупації Росією східних областей (відповідно до рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України», введене в дію Указом Президента України № 405/2014)

ДФТГ — добровольче формування територіальної громади, воєнізований підрозділ, сформований на добровільній основі з громадян України, що проживають на території громади. ДФТГ виконують завдання територіальної оборони, підпорядковуються військам територіальної оборони, однак не мають статусу військових

ЖК IV — Конвенція про захист цивільного населення під час війни (IV Женевська конвенція, 12.08.1949)

КПП — контрольно-пропускний пункт

МІПЛ — Громадська організація «Медійна ініціатива за права людини»

МНС — Міністерство з надзвичайних ситуацій (застаріла назва, з 2012 року міністерство реорганізоване в Державну службу з надзвичайних ситуацій (ДСНС))

ОМСТ — Всесвітня організація проти катувань

ООН — Організація Об'єднаних Націй

ОТГ — об'єднана територіальна громада, базова одиниця адміністративно-територіального устрою в Україні

ПФУ — Пенсійний фонд України

РФ — Російська Федерація

СБУ — Служба безпеки України

СІЗО — слідчий ізолятор, пенітенціарна установа тимчасового тримання; термін може використовуватися на позначення місця тримання загалом

СРСР — Союз Радянських Соціалістичних Республік

ТОТ — тимчасово окуповані території

ФСБ — Федеральна служба безпеки

ЧАЕС — Чорнобильська атомна електростанція

ВСТУП

З моменту широкомасштабного вторгнення на територію України 24 лютого 2022 року Росія захопила низку населених пунктів в Донецькій, Запорізькій, Київській, Луганській, Миколаївській, Сумській, Харківській, Херсонській та Чернігівській областях. Частина цих територій досі перебуває під контролем РФ. Попри те, що міжнародне гуманітарне право визнає окупацію тимчасовим явищем, зокрема, на забезпечення тимчасовості цього режиму спрямовані заборони змінювати статус посадових осіб на підконтрольній окупаційній державі території¹, поширювати власне законодавство на цю територію² тощо, дії Росії свідчать про протилежне.

Як і у випадку з Автономною Республікою Крим та містом Севастополем у 2014 році, кінцевою метою Росії було встановлення повного контролю над захопленими територіями, аж до незаконного їх включення до свого складу та реалізації тут окупаційної політики³. На заваді стали місцеві громади, які в перші місяці вторгнення чинили опір і не підтримали спроби встановлення російської влади⁴.

Для придушення цивільного спротиву сили РФ розпочали системне переслідування населення, що його сприймали як проукраїнське та нелояльне до РФ. Зокрема, це стосувалося ветеранів і колишніх військовослужбовців української армії, місцевих лідерів громадської думки та інших⁵. Однією з груп, яка стала ціллю нападу представників РФ, були керівники та вищі посадовці місцевих органів влади, які відмовилися співпрацювати з російською армією.

Метою цього дослідження є аналіз ролі порушень, вчинених проти представників місцевої влади на тимчасово окупованих територіях після 24 лютого 2022 року, у процесі встановлення контролю РФ, та визначення мотиву виокремлення цієї групи цивільних як цілі для нападу.

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Дослідження базується на аналізі 24 глибинних опитувань потерпілих і свідків, проведених Центром прав людини ZMINA у 2023–2025 роках дистанційно та під час по-

1 Наприклад, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, стаття 54: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

2 IV КОНВЕНЦІЯ про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907, стаття 43: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

3 Спеціальна доповідь Уповноваженого ВР України з прав людини щодо ситуації на тимчасово окупованих РФ територіях України «Які інструменти РФ застосовує для окупації та підкорення населення тимчасово окупованих територій України?»: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/SpecialReport2025%20-%20Ukr.pdf>

4 Див., наприклад: Кузовова, Н. М. (2024). ЦИВІЛЬНИЙ СПРОТИВ У ХЕРСОНІ ТА ОБЛАСТІ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В БЕРЕЗНІ – НА ПОЧАТКУ КВІТНЯ 2022 РОКУ. Південний архів (історичні науки), (46), 23–36: <https://pahs.journal.kspu.edu/index.php/pahs/article/view/119/112>

Феномен цивільного спротиву в Херсоні, або Як містяни чинили опір в окупації. ZMINA, 22.11.2024: <https://zmina.info/articles/fenomen-cyvilnogo-sprotyvu-u-hersoni-abo-yak-mistyany-chynily-opir-v-okupacziyi/>

5 Катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією (на прикладі Київської, Харківської та Херсонської областей): аналітичний звіт / Б. Петруньок, О. Гнатюк, Т. Печончик; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023. — 64 с.; про таргетування окремих категорій цивільних російськими військовими див. с. 33–35: <https://zmina.ua/publication/katuvannya-ta-zhorstoke-povodzhennya-z-cyvilnym-naselennyam-na-ukrayinskyh-terytoriyah-yaki-perebuvaly-pid-rosijskoyu-okupacziyeyu-na-prykladi-kyivskoyi-harkivskoyi-ta-hersonskoyi-oblastej/>

льових місій до звільнених населених пунктів України. Також у дослідженні використана інформація з 11 опитувань, проведених членами коаліції правозахисних організацій «Україна. П'ята ранку» і збережених у спільній базі даних I-Doc. Це, зокрема, матеріали Медійної ініціативи за права людини, Truth Hounds та Освітнього дому прав людини в Чернігові. Додатково були опрацьовані відкриті джерела, зокрема, публікації Асоціації міст України, видання «Центр журналістських розслідувань», «Суспільного» та інших медіа. Враховані також повідомлення про насильство щодо родичів посадовців, якщо воно було зумовлене їхнім службовим статусом.

Загалом проаналізовано 133 випадки, що містять ознаки порушення прав людини, міжнародного гуманітарного права та можуть становити міжнародні злочини. Серед іншого, йдеться про випадки незаконних затримань, насильницьких зникнень, катувань і жорстокого поводження щодо представників місцевої влади.

Майже половина всіх випадків зафіксована в місті Херсон і Херсонській області — 65, у Запорізькій області — 33. Найбільша кількість незаконних затримань сталася в березні й квітні 2022 року. 111 потерпілих — чоловіки, 22 — жінки. У 47 випадках відомо про застосування насильства.

У більш ніж половині випадків незаконно затримували місцевих очільників влади (голів ОТГ, мерів, селищних голів, голів районних державних адміністрацій, заступників таких осіб, а також колишніх посадовців), решта випадків стосується місцевих депутатів і державних службовців.

Обмеження дослідження пов'язані з відсутністю доступу до окупованих територій. У частині випадків відомо про факт свавільного затримання і пізнішого звільнення людини, але немає свідчень про обставини її утримання. Також у медіа виявлені тематичні повідомлення, які після перевірки не підтвердилися або стосувалися осіб, щодо яких відкрито кримінальні провадження за статтями про державну зраду та колабораціонізм — такі випадки не враховані.

Глибинні інтерв'ю для підготовки цього звіту проведені відповідно до **методології**, розробленої за сприяння Всесвітньої організації проти катувань (ОМСТ) на основі міжнародних стандартів моніторингу дотримання прав людини та Стамбульського протоколу (Посібника з ефективного розслідування і документування катувань та інших форм нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження, розробленого групою міжнародних експертів і представленого Верховному комісару ООН з прав людини в 1999 році).

У тексті звіту наведені цитати з глибинних опитувань і відкритих джерел інформації.

Також у дослідженні використані матеріали, задокументовані з відкритих джерел та опрацьовані з урахуванням рекомендацій Протоколу Берклі (Практичного посібника з ефективного використання цифрової інформації з відкритим вихідним кодом при розслідуванні порушень міжнародного кримінального права, права людини та гуманітарного права, розробленого школою права Університету Каліфорнії в Берклі разом з представниками ООН).

КЛЮЧОВІ ТЕРМІНИ

Жорстоке поводження. Дотичним до поняття «катування» є поняття «жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження та покарання». Кваліфікація факту як «жорстокого поводження» означає, що не доведено мотиву чи умислу завдати страждань потерпілій особі, при цьому рівень завданих страждань є меншим, ніж у разі вчинення катувань. Наприклад, неналежні умови утримання чи погрози катуванням (без його вчинення), психологічний тиск можуть бути трактовані як жорстоке поводження, а не катування. Поєднання різних обставин жорстокого поводження, що підсилюють одна одну (неналежні умови утримання, відсутність доступу до медичної допомоги, неналежне харчування, відсутність доступу до питної води і туалету, поєднанні з психологічним і фізичним насильством) можуть у комплексі бути кваліфіковані як катування.

Катування. Поняття «катування» визначено у статті 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. Відповідно до неї, катування — це «будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання провини, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких її підозрюють, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди»⁶. Римський статут Міжнародного кримінального суду визначає катування як «умисне заподіяння сильного болю або страждань, фізичних чи психологічних, особі, яка перебуває під вартою або під контролем обвинуваченого; однак катування не включає болю або страждань, що виникають лише в результаті законних санкцій, невід'ємних від цих санкцій або заподіяних ними випадково»⁷.

Насильницькі зникнення. Згідно зі статтею 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень, «насильницьким зникненням» вважається арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, внаслідок чого цю особу залишено без захисту закону»⁸.

Незаконні затримання. Відповідно до пунктів 10–12 та 23 Зауважень загального порядку № 35 Комітету ООН із прав людини «незаконним затриманням» є обмеження свободи, що відбуваються поза межами встановлених законів та міжнародних стандартів. Зокрема, затримання можна охарактеризувати як незаконне тоді, коли воно містить елементи несправедливості, невинуватності, непередбачуваності і недотримання процесуальних гарантій затриманого»⁹.

6 Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text

7 Римський статут Міжнародного кримінального суду: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text

8 Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

9 Комітет по правам человека ООН. Замечание общего порядка № 35: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g14/244/53/pdf/g1424453.pdf?OpenElement>

Представники місцевої влади. У цьому звіті поняття «представники влади» охоплює посадовців органів місцевого самоврядування (голів громад, депутатів, старост), керівників районних, селищних, чи міських адміністрацій, їхніх заступників чи інших осіб, які обіймали посади державної служби. Враховані випадки вчинення злочинів до потерпілих, що на момент згаданих подій вже не мали формально закріплених владних повноважень, однак обіймали посади в органах місцевого самоврядування раніше, і як наслідок — мали високий рівень неформальної легітимності, саме в ролі місцевих лідерів і керівників (наприклад, колишні мери чи селищні голови). Формулювання «представники влади» для позначення категорії потерпілих обрали також тому, що саме в такий спосіб їх ідентифікував російський окупаційний контингент. Військові РФ зазвичай намагалися знайти «головну людину» в населеному пункті, особу, наділену владними повноваженнями і легітимністю. При цьому вони переважно не орієнтувалися в питаннях особливостей посадового статусу, сфери компетенції таких людей тощо.

У цьому звіті Центр прав людини ZMINA не здійснює остаточної юридичної кваліфікації чи доведення фактів вчинення злочинів, що мають зробити уповноважені органи та інституції як на національному, так і на міжнародному рівнях. Однак дослідження аналізує випадки, які мають ознаки таких порушень.

Будівля Харківської обласної державної адміністрації.
1 березня 2022 року російські війська скерували по ній
дві ракети. Внаслідок влучання загинуло 44 людини.
28 серпня 2022 року армія РФ обстріляла будівлю вдруге.
Фото: В'ячеслав Мавричев для Суспільного

РОЗДІЛ 1.

ВСТАНОВЛЕННЯ КОНТРОЛЮ РФ І ТИСК НА ПРЕДСТАВНИКІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ НА ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ, ОКУПОВАНИХ ПІСЛЯ 24 ЛЮТОГО 2022 РОКУ

1.1. МЕТА РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: НЕ ТИМЧАСОВИЙ КОНТРОЛЬ, А ПОВНОЦІННЕ ВКЛЮЧЕННЯ ТЕРИТОРІЙ

Окупація територій України після 24 лютого 2022 року як установлення тимчасового контролю не була кінцевою метою Росії. Вона прагнула не лише встановлення військового контролю, а й повного включення захоплених регіонів до свого складу, поширення на цих територіях характерних для РФ практик і політик, зокрема, в сфері державного управління, освіти, культури тощо. Зважаючи на це, так само як і в процесі окупації Кримського півострова у 2014 році, на територіях, окупованих після початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, Росія послідовно впроваджує свою політико-правову систему та систему управління¹⁰.

19 вересня 2022 року українське видання «Донбас. Реалії» з посиланням на джерела в розвідувальних органах України опублікувало фрагменти презентації, присвяченої так званій «Стратегії проведення референдуму про входження Харківської області до складу РФ». У документі, зокрема, зазначено цільові показники: явка виборців на рівні 70 % та 75 % підтримки рішення про «приєднання» до РФ. Серед основних завдань стратегії визначено: «проведення референдуму з високим рівнем легітимності...», «створення мережі місцевих активістів, волонтерів і лояльних лідерів громадської думки, які мали б стати опорою для адміністративного апарату та інструментом інтеграції окупованих територій у систему російської державності»¹¹. Такі цілі безпосередньо вказують на прагнення РФ сформувати контрольовану горизонталь впливу на рівні громад. Водночас вони опосередковано пояснюють, чому об'єктами переслідувань з боку окупаційних сил ставали саме представники місцевого самоврядування, активісти, волонтери та лідери громадської думки.

Проведення «референдуму» на окупованій частині Харківської області було зірвано успішною контрнаступальною операцією Збройних Сил України: в період з 6 по 11 ве-

¹⁰ Ситуація з правами людини під час російської окупації території України та її наслідки 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2023 року. УВКПЛ, 20.03.2024, п. 33: <https://ukraine.un.org/sites/default/files/2024-04/2024-03-20-ONCHR-Report-Occupation-Aftermath-UKR.pdf>

¹¹ Росія планувала «референдум» на Харківщині з 1 по 7 листопада. Радіо Свобода. 19.09.2022: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiya-psevdoreferendum-kharkivska-oblast/32040467.html>

ресня 2022 року більшу частину території області було звільнено¹². У відповідь на це РФ та окупаційні адміністрації значно прискорили «інтеграційні процеси» на інших окупованих територіях. Уже 23–27 вересня 2022 року на ТОТ Донецької, Луганської, Херсонської та Запорізької областей були проведені незаконні референдуми щодо «входження до складу РФ нових суб'єктів».

4 жовтня 2022 року Президент РФ підписав договори про «прийняття до складу» і «утворення в складі РФ нових суб'єктів Федерації». Рішення було закріплене відповідними федеральними конституційними законами¹³. На їх підставі було внесено зміни до статті 65 Конституції РФ¹⁴.

Примітно, що згадані федеральні конституційні закони визначають межі «нових суб'єктів Федерації» адміністративно територіальними межами окупованих областей України. РФ «включила до свого складу» території, які вона фактично не контролює і ніколи не контролювала. Наприклад, місто Запоріжжя, адміністративний центр Запорізької області, ніколи не перебувало в окупації. Місто Херсон, адміністративний центр Херсонської області, було звільнене українськими військами 11 листопада 2022 року — через місяць після його офіційного «включення до складу РФ». Однак це також свідчить, що Росія має намір і далі вести агресивну війну проти України за повний контроль над окупованими областями.

Ні результати «референдумів», ні зміни конституції РФ, які стали їх наслідком, не були визнані Україною¹⁵ та міжнародною спільнотою¹⁶.

1.2. МІСЦЕВА УКРАЇНЬСЬКА ВЛАДА ЯК ПЕРЕШКОДА РЕАЛІЗАЦІЇ ПЛАНІВ РФ

Представники органів влади, які в окупації намагалися виконувати свої управлінські функції, організовували збирання і доставку гуманітарної допомоги для цивільних чи сприяли українським військовим, запобігали утворенню вакууму влади. Ба більше, українські посадовці, що в той чи інший спосіб і далі виконували свої функції незалежно від окупаційного контингенту, встановлюючи певну дистанцію з ним — фактично демонстрували, що в громаді чи населеному пункті не припиняє функціонувати легітимний осередок політичної влади. Такий центр впливу на громаду вже фактом свого існування ставив під сумнів легітимність і спроможності окупаційних адміністрацій, які Росія на весні 2022 року тільки намагалася створити.

У перші тижні окупації Росія не чинила системних спроб усунути законні місцеві органи влади, залишаючи їм обмежену сферу впливу. Однак уже з середини-кінця березня 2022 року легітимні представники органів влади стали об'єктом нападу. Їх послідовно намагалися схилити до співпраці — заохоченнями, погрозами, незаконним затриманням

12 Визнали втечу. Міноборони РФ показало карту з новою лінією фронту в Харківській області / РБК Україна, 11.09.2022: <https://www.rbc.ua/ukr/news/priznali-pobeg-minoborony-rf-pokazalo-kartu-1662899281.html>

13 Див. № 5-ФКЗ, № 6-ФКЗ, № 7-ФКЗ, № 8-ФКЗ всі від 04.10.2022.

14 Конституція РФ с изменениями 2022 года: <http://duma.gov.ru/news/55446/>

15 Постанова Центральної виборчої комісії України від 27 вересня 2022 року № 101 «Про нікчемність псевдореферендумів на тимчасово окупованих територіях України»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0101359-22#Text>

16 Resolution ES-11/4 Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations, adopted by the General Assembly on 12 October 2022: <https://docs.un.org/en/A/RES/ES-11/4>

для залякування тощо. Якщо посадовець відмовлявся співпрацювати, представники РФ намагалися силою примусити його припинити свою діяльність: змусити виїхати, ізолювати, при цьому застосовували катування чи інші форми впливу, що унеможливлювали подальше виконання обов'язків.

Один селищний голова на Донеччині вказує, що представники влади покинули приміщення адміністрації після того, як її зайняли російські військові. Проте вони не припинили виконання своїх обов'язків у громаді. Та коли виконання цих функцій без взаємодії з окупаційним контингентом стало неможливим, голова припинив свою роботу й зміг виїхати на підконтрольну Уряду України територію. -

“ Ми проводили свої робочі заходи в іншому місці, не торкаючись окупантів. Тому що ми з ними співпрацювати не могли і не хотіли. Але їм було цікаво, щоб місцева влада пішла з ними на співпрацю... ми з командою вживали заходів, без окупантів, саме щодо життєзабезпечення нашої громади. [...] Ми качали воду по свердловинах, забезпечували аптеки, магазини та лікарні електрикою від генераторів [...].

Я виконував роботу, не оформлюючись до них, скажімо так, у структуру... Але коли стало питання, що треба йти з ними працювати, то я свою команду зібрав і сказав: “Кожен робить вибір, що робити, нікого змушувати ми не збираємося”. Я ухвалив рішення виїхати...¹⁷.

Інший опитаний, голова територіальної громади Приазовської селищної ради Запорізької області, повідомив про таку розмову з представниками РФ, які проводили обшук у приміщенні установи:

“ Вони ж [росіяни] почали казати про те, що буде змінюватися устрій, буде нова влада і так далі. Ну і запитали, чи планую я продовжити працювати на посаді. Я сказав, що ні, поки тут наш прапор висить, я працюю... Якщо не висітиме, то я піду. (...) Він здивувався, говорив про якісь перспективи... Я кажу, що мене сюди не призначали, мене люди обрали на цю посаду, тому я в межах українського законодавства працюю, а по-іншому — вже ніяк.

Уже через три дні після цього чоловіка незаконно затримали через його звернення до колективу селищної ради, керівників підприємств, установ і працівників публічного сектору:

“ 21 березня я на восьму годину ранку зібрав всіх у селищній раді. Сказав: дивіться, відбулася така ситуація — захоплення території, окупація. Мені запропонували продовжити працювати, я відмовився, і кожному з вас зараз треба зробити особистий вибір щодо подальшої своєї долі... Щодо того, хто і як буде: працювати далі, не працювати. Але, сказав, майте на увазі, є закон про колабораційну діяльність. Я його прямо зачитав, яка відповідальність по кожному пункту... Тобто сказав усім, що вони роблять вибір самі, але якщо співпрацювати, то ви будете нести відповідальність згідно з чинним законодавством¹⁸.

Російські сили поступово обмежували вплив представників української влади на ситуацію в громадах. Вони відстежували суспільні настрої, зокрема рівень довіри до посадовців, та цілеспрямовано намагалися дискредитувати їх. Серед іншого, поширювали

17 Потрапив в полон у Нікольському. Василь Мітько про окупацію селища. Свої. 09.09.2022: <https://www.youtube.com/watch?v=IwliqF1IfOc>

18 Свідчення із Запорізької області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (04.04.2025).

чутки, що нібито «впертість» сільського голови та його відмова від співпраці з Росією позбавляє мешканців громади доступу до гуманітарної допомоги¹⁹, тому він неспроможний відстоювати інтереси громади.

1.3. ЗАМІЩЕННЯ ЗАКОННИХ ПОСАДОВЦІВ І КАДРОВА НЕСПРОМОЖНІСТЬ ОКУПАНТІВ

Хоча формально протиправне включення окупованих територій до складу РФ відбулося лише у вересні-жовтні 2022 року, фактичні спроби встановити контроль над громадами розпочалися вже навесні того ж року. У цей період зафіксовано випадки затримання законно обраних голів громад і подальшого призначення на їхні місця осіб, лояльних до РФ. Серед них люди, що не були місцевими жителями або ж довго жили в Росії чи на територіях України, окупованих до повномасштабного вторгнення.

Один із прикладів — ситуація в селі Чорнобаївка Херсонської області. У ніч з 1 на 2 травня 2022 року окупаційні війська намагалися затримати сільського голову **Ігоря Дударя**. Проте зробити це їм не вдалося, оскільки напередодні його госпіталізували через серцевий напад. У той же день затримали заступника голови сільради **Євгена Родіонова**, який провів у незаконному утриманні 14 діб²⁰.

Уже 7 травня 2022 року на місце Дударя «призначили» **Юрія Турульова**²¹, директора місцевої автостанції. Його «призначення» на посаду відбулося не пізніше ніж через 5 діб після затримання (ізоляції) законних представників влади. Також у жовтні 2023 року стало відомо, що Турульова «призначили» вже п'ятим з моменту окупації «керівником» Горностаївської територіальної громади на Херсонщині²².

Схожа ситуація сталася і на окупованій частині Запорізької області. Зокрема, управління Кирилівською територіальною громадою окупаційна адміністрація передала **Катерині Уманець** — проросійській активістці з Мелітополя, яка до 2016 року очолювала місцевий осередок маргінальної проросійської партії «Союз лівих сил»²³. У 2017 році щодо неї було відкрито кримінальне провадження, після чого вона виїхала до Москви. До тимчасово окупованого Мелітополя Уманець повернулася вже у 2022 році.

Голову селища Кирилівка Мелітопольського району Запорізької області **Івана Малєєва** російські військові затримали 17 квітня 2022 року, того ж дня, коли увійшли до селища. Чоловік 5 діб перебував в незаконному утриманні, однак співпрацювати з окупаційним контингентом відмовився.

Повторно його затримали 24 травня і звільнили лише 30 червня 2022 року²⁴. При цьому окупаційна адміністрація в селищі була створена 26 травня 2022 року, функції

19 Свідчення із Запорізької області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (04.04.2025).

20 «Меми про Чорнобаївку тримали нас у піднесеному настрої». Високий Замок. 28.02.2023: <https://wz.lviv.ua/interview/485277-memy-pro-chornobaivku-trymaly-nas-u-pidnesenomomu-nastroi>

21 Гауляйтером Чорнобаївки російські окупанти «призначили» начальника автостанції. Центр журналістських розслідувань. 07.05.2022: <https://investigator.org.ua/ua/news-2/242614/>

22 Юрія Турульова, экс-гауляйтера Чорнобаївки призначили вже п'ятим гауляйтером Горностаївки на Херсонщині. Центр журналістських розслідувань. 21.10.2023: <https://investigator.org.ua/ua/news-2/259540/>

23 Російські окупанти призначили «головою адміністрації» Кирилівської громади авторку фейку про сіль. Суспільне Запоріжжя. 27.05.2022: <https://suspijne.media/zaporizhzhia/243802-rosijski-okupanti-priznacili-golovou-administracii-kirilivskoi-gromadi-avtorku-fejku-pro-sil/>

24 Селищний голова курортної Кирилівки разом з колегами на свободі. Zprz.city. 30.06.2022: <https://zprz.city/news/view/selishhnij-golova-kurortnoi-kirilivki-razom-z-kolegami-na-svobodі>

Малєєва на себе «перебрала» Уманець. «Призначення» Уманець відбулося лише через дві доби після затримання селищного голови. Малєєв розумів, що його будуть «змінювати».

„ Ми наївно думали, що прийдуть, повісять прапори, то ми підемо з адмінбудівлі, підемо до комунгоспу, будемо займатися гуманітаркою, як займались раніше. Але насправді виявилось по-іншому. Ми знали, що у вівторок, 24 травня, прийдуть нас міняти. Інформація просочилась. О шостій ранку дзвонить мені Олексій, черговий по селищу. Каже, так і так, сім “зеток” заїхало в Азовське. Я бігом в душ, помитися і бігти на роботу. Не встиг. Виявилось, що вони у мене вже під домом — виламують двері. Зайшли. Обшук. Десь півтори години вони обшукували все²⁵.

Отже, у випадках, коли місцевий очільник відмовлявся від співпраці з окупаційними силами, його затримання ставало наступним кроком РФ у встановленні контролю над громадою.

У деяких випадках ФСБ РФ, що імовірно проводила такі затримання, прямо декларувала їхню причину.

„ З якою метою вони його тримають? Простять щось підписати, а він не підписує, і тому так тримають? [...] Ми просили: “Назвіть суму, скільки ви хочете, скільки вам треба [грошей], ми знайдемо десь”. Але вони сказали: “Ні, нам грошей не треба. Ваш чоловік сидітиме, допоки у Мелітополі не встановиться російська влада”²⁶.

Першочерговим і основним завданням окупаційного контингенту було змусити місцевих представників влади співпрацювати. При цьому сили РФ не розуміли нюансів функціонування української системи влади.

„ За п’ять діб один раз прийшли два хлопці. Я так розумію, ефесбешники. Влаштували допит. Години дві ми з ними спілкувались. Так, вийшло, що не вони, а я їм розповідав, як ми жили добре, як бюджет формували... Вони не розуміють взагалі нашого устрою місцевої влади. Вони кажуть: “У вас район... Ви керівник району...”. Я ж не районний, а селищний голова. У нас все по-іншому, тому вони слухали”²⁷.

Як наслідок, коли ФСБ РФ намагалася схилити представників влади до співпраці, все зводилося до «ритуальних формул», запевнень: «Ми тут надовго», «Росія тут назавжди», «Чому ви нас не любите», «Давайте співпрацювати». В таких умовах характерним запитом від ФСБ РФ був такий: «Продовжуйте свою роботу в територіальній громаді, але під нашим прапором».

„ Деяким, я знаю, вони пропонували піднімати прапор і так далі. Мені вони пропонували підписувати договір про співпрацю — я категорично відмовився²⁸.

Як наслідок, ці пропозиції потерпілі розцінювали як примус до вчинення злочину — колабораційної діяльності.

„ Після того як вони то били [мене], то розповідали [щось] — знову підійшли до того, що для того, щоб мене відпустили і все було добре зі мною і моєю сім’єю, я повинен

25 Три місяці в окупації і російський полон: розповідь селищного голови Кирилівки на Запоріжжі. Радіо Свобода. 13.01.2024: <https://www.radiosvoboda.org/a/mer-kyrylivky-intervyu/32764724.html>

26 Переклад з російської. Похищение мирных жителей в Украине. Пытки. Плен. Ходят слухи. RAMINA, 29.05.2022: <https://www.youtube.com/watch?v=jlh0-md6Ykg8t=3292s>

27 Три місяці в окупації і російський полон: розповідь селищного голови Кирилівки на Запоріжжі. Радіо Свобода. 13.01.2024: <https://www.radiosvoboda.org/a/mer-kyrylivky-intervyu/32764724.html>

28 Свідчення з Запорізької області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (31.10.2023).

очолити окупаційну владу. Я відмовився. Вони зняли шапку, натягнуту мені на обличчя, показали: "Ось, дивись, є кувалда. Ми зараз спочатку одне плече зламаємо, а потім друге, якщо ти відмовишся". Я намагався їм розповісти, чому я не можу — що я і присягу давав, і населення мене вибирало, і про те, що є відповідальність за колабораціонізм. У відповідь на це почув: "України немає і ми скоро на польському кордоні будемо"²⁹.

У понад 35 % проаналізованих випадків у місцях утримання потерпілих намагалися схилити до співпраці. Імовірно, фактична кількість таких випадків більша.

Зі свідчень потерпілих і з аналізу «призначень» керівників окупаційних адміністрацій можна зробити висновок, що обрана РФ стратегія не дала бажаних результатів. Закріпити видимість легітимності російського контролю над територією через схилання та примус до співпраці законних представників місцевої влади не вдалося, як і знайти кваліфіковані кадри серед лояльного до РФ населення для їх заміни.

Дійсно, у них дефіцит кадрів, і ті люди, які зараз прийшли, далекі від місцевого самоврядування, і, скажемо так, від управлінської діяльності. І їм було цікаво, щоб ті люди, які працюють і знають ситуацію на місцях, залишалися, і перейшли на бік окупантів, і працювали, щоб не було соціального вибуху³⁰.

Аналіз «призначень» в окупаційних адміністраціях лише підтверджує такі висновки. Наприклад, можна простежити «кадрові ротації» очільників районної окупаційної адміністрації в селищі Горностаївка Херсонської області. Очільника селища незаконно затримали 3 серпня 2022 року і звільнили лише в кінці грудня 2022 року (перебував в незаконному утриманні 143 дні).

5 серпня 2022 року головою окупаційної адміністрації в селищі Горностаївка «призначили» **Юрія Гранкіна**. Він не місцевий, і чи мав раніше якийсь управлінський досвід — невідомо. Однак із «призначенням» Гранкіна в громаді розпочався тиск на місцевий бізнес. 5 серпня в підприємців на місцевому ринку вилучили електронні платіжні термінали, одного з бізнесменів затримали³¹.

За інформацією медіа, в листопаді 2022 року Гранкін зник. «На посаді» його замінив **Мельниченко Петро Петрович**, колишній український військовий, що раніше відбував покарання за вбивство і зґвалтування. До «призначення» Мельниченко працював електриком і ремонтував побутову техніку³².

У квітні 2023 року «керівником» окупаційної адміністрації в Горностаївці став уже громадянин РФ **Смородінов Ніколай Геннадієвіч**³³. 7 вересня 2023 року Смородінова «на посаді» змінив ще один громадянин Росії **Колосов Юрій Івановіч**³⁴. А 19 жовтня 2023 року окупаційну адміністрацію в селищі очолив уже згаданий Юрій Турульов (ко-

29 Свідчення з Херсонської області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (24.06.2023).

30 Потрапив в полон у Нікольському. Василь Мітько про окупацію селища. Свої, 09.09.2022: <https://www.youtube.com/watch?v=IwliqF1fOc>

31 На Херсонщині після призначення окупантами гауляйтера Горностаївки місцеві жителі почали масово виїжджати з селища. Центр журналістських розслідувань. 11.08.2022: <https://investigator.org.ua/ua/news-2/245705/>

32 Після втечі гауляйтера Горностаївки Юрія Гранкіна окупанти призначили на цю «посаду» електрика з кримінальним минулим Петра Мельниченка. Центр журналістських розслідувань. 19.02.2023: <https://investigator.org.ua/ua/news-2/251710/>

33 Новим гауляйтером Горностаївки на Херсонщині окупанти призначили росіянина Ніколая Смородінова. Центр журналістських розслідувань. 07.05.2023: <https://investigator.org.ua/ua/news-2/254385/>

34 Росіянина Юрія Колосова окупанти призначили вже четвертим гауляйтером Горностаївки на Херсонщині. Центр журналістських розслідувань. 12.09.2022: <https://investigator.org.ua/ua/news-2/258450/>

лишній голова окупаційної адміністрації в Чорнобаївці, до окупації — директор місцевої автостанції)³⁵.

Тобто від початку серпня 2022 року до початку жовтня 2023 року районну окупаційну адміністрацію в селищі Горностаївка очолювали 5 різних осіб, при цьому жоден із «призначених» не мав необхідних управлінських компетенцій і досвіду.

Ситуація з «кадровим резервом» окупаційної влади в інших окупованих громадах, принаймні до початку 2023 року, була аналогічною: «призначали» зазвичай людей без управлінського досвіду.

При цьому в довгостроковій перспективі окупаційна держава імовірно не розраховувала на місцевих колаборантів на управлінських і адміністративних «посадах». Як із огляду на їх фахову невідповідність, так і зважаючи на сумнівний спосіб «призначення» і біографію. За можливості їх заміщували уродженці й громадяни РФ.

35 Юрія Турульова, екс-гауляйтера Чорнобаївки призначили вже п'ятим гауляйтером Горностаївки на Херсонщині. Центр журналістських розслідувань. 21.10.2023: <https://investigator.org.ua/ua/news-2/259540/>

Миколаївська обласна державна адміністрація.
29 березня 2022 року російські військові поцілили в
будівлю ракетою. Внаслідок атаки загинули 37 людей.
Фото: Truth Hounds

РОЗДІЛ 2.

КОНТЕКСТ СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ СИЛАМИ РФ ЩОДО ПРЕДСТАВНИКІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ

Для розуміння стратегії представників РФ на ТОТ України в контексті переслідування місцевої влади важливо окреслити умови, в яких перебувало цивільне населення після захоплення території, а також особливості реагування представників місцевої влади на виклики, спричинені вторгненням та окупацією.

2.1. СТАНОВИЩЕ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ, ОКУПОВАНИХ У ПЕРІОД ЛЮТОГО ТА БЕРЕЗНЯ 2022 РОКУ

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України, що розпочалося 24 лютого 2022 року, призвело до стрімкого захоплення значних територій у Київській, Чернігівській, Сумській, Харківській, Херсонській, Запорізькій, Донецькій та Луганській областях. Російські війська просувалися швидко, іноді минаючи невеликі населені пункти, залишаючи частину громад у статусі так званої «сірої зони».

У громадах, що опинилися під окупацією, від початку виникли гострі гуманітарні та управлінські кризи. Було порушено логістику постачання продовольства, медикаментів, пального, а також критично ускладнено доступ до медичної допомоги. Деякі медичні установи сили РФ використовували як військові шпиталі³⁶.

Запаси базових товарів швидко вичерпалися. Руйнування інфраструктури та ізоляція громад зробили неможливою стабільну евакуацію населення або доставлення гуманітарних вантажів, особливо після цілеспрямованого блокування гуманітарних коридорів російською стороною.

Зокрема, свідомо блокувалися можливості виїзду із зони бойових дій цивільного населення — їх не пропускали або по них відкривали вогонь на ураження³⁷.

Зафіксовано випадки, коли гуманітарну колону, рух якої попередньо було узгоджено, очолював голова громади або мер. У такий спосіб представники місцевої влади намагалися власним авторитетом допомогти їй проїхати. В одному з відомих випадків 21 квітня 2022 року на Херсонщині евакуаційну колону не пропустили, а голову громади, який її очолював, затримали на добу³⁸.

36 «Ви думаєте, ми вас людьми вважаємо? Ми не вважаємо»: репортаж із села Піски-Радківські, яке пів року жило під окупацією. ZMINA, 08.11.2022: <https://zmina.info/articles/vy-dumayete-my-vas-lyud%CA%B9my-vvazhayemo-my-ne-vvazhayemo-reportazh-z-sela-pisky-rad%CA%B9kivs%CA%B9ki-yake-piv-roku-zhylo-pid-okupatsiyeyu/>

37 Вбивства цивільних осіб: свавільні страти та напади на окремих цивільних осіб у Київській, Чернігівській і Сумській областях у контексті збройного нападу РФ на Україну, 24 лютого – 31 жовтня 2022 року. УВКПЛ, грудень 2022, п. 64–68: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2022/2022-12-07-ONCHR-Thematic-Report-Killings-UKR.pdf>

38 Марчука Владимира Владимировича — главу Нововоронцовской ОТГ достали из плена. Олександр Вілкул, верифікована сторінка в Facebook, 22.04.2022: https://www.facebook.com/OleksandrVilkul/posts/575196713974531?_rdar

Заступника мера міста Енергодар Запорізької області **Івана Самойдюка** затримали за схожих обставин. 18 березня 2022 року він привіз у своє місто колону з гуманітарним вантажем, а зранку 19 березня чоловіка затримали. Самойдюк провів у незаконному утриманні 333 дні, його звільнили лише у лютому 2023 року.

Значно знизився й рівень безпеки у громадах. У багатьох населених пунктах силової структури евакуювалися у перші дні війни. Це спричинило зростання рівня злочинності, мародерства, побутового насильства.

Ті правоохоронці, що залишилися, не могли далі відкрито виконувати свої обов'язки. Окупаційний контингент сприймав усіх працівників органів правопорядку, зокрема й колишніх, через призму їх потенційної спроможності до організації збройного опору. Відповідно, таких людей незаконно затримували, активно збирали відомості про них (з аналогічних причин сили РФ першочергово затримували ветеранів АТО, проукраїнських активістів, власників мисливської зброї тощо).

Небезпеку для цивільного населення становили також війська РФ. У перший тиждень вторгнення ставлення російських військових до нього стало змінюватися: від стриманого й нейтрального — до сприйняття всіх цивільних як потенційної загрози.

Тож місцеві органи влади змушені були самостійно вирішувати питання безпеки. Наприклад, через знищення чутливої інформації, зокрема, персональних даних мешканців: переліків військовозобов'язаних, відомостей про персональний склад депутатського корпусу, адміністрацій тощо. А також організовуючи добровольчі патрулі, муніципальну варту — цивільні формування для підтримання правопорядку. За свідченнями опитаних, такі формування російські військові надалі сприймали як створені задля насильницького спротиву.

До певного моменту в громадах навіть могли бути організовані «місцеві» блокпости, на яких чергували добровольці. Також відомо про інші специфічні випадки, коли місцеві голови намагалися попередити мародерство і конфлікти російських військових з цивільними.

Староста одного з сіл на Херсонщині, в якому окупаційні війська не базувалися постійно, був змушений спілкуватися з представниками так званої «ДНР» після того, як у селі пограбували два магазини. При цьому військові, причетні до мародерства, загубили елементи свого спорядження³⁹. Пізніше старосту затримали, намагалися отримати інформацію про ветеранів АТО, ветеранів війни СРСР в Афганістані. В неволі чоловік перебував майже місяць, його катували (били, погрожували прострелити ногу)⁴⁰.

В іншому випадку староста намагався бути присутнім, коли російські військові перевіряли будинки і документи місцевих мешканців.

З початку війни неодноразово приїжджали російські військові. Робили подворовий обхід, перевіряли документи та телефони [...] Саша намагався постійно бути присутнім при цих перевірках, переконував не виламувати ворота та двері в оселях, де не було господарів. Також просив військових не заселятися у дитячий садок та

39 Йдеться про вид залякування зброєю, також відомий як «російська рулетка». Безпосередньо несе ризик вогнепального поранення. Див.: «Я — патріот, вони мене за це по колінах били. Потім їм закортіло зіграти в “російську рулетку”». Музей «Голоси Мирних» Фонду Ріната Ахметова. 17.10.2023: <https://civilvoicesmuseum.org/stories/ya-patriot-vony-mene-za-tse-po-kolinah-byly-potim-im-zakortilo-zigraty-v-rosiysku-ruletku>

40 Там само.

школу. Окупанти неодноразово погрожували йому депортацією до Росії, але він все одно намагався зберегти людське майно⁴¹.

Пізніше чоловіка звинуватили в «поширенні проукраїнської пропаганди» та затримали. Внаслідок дев'ятиденного незаконного утримання й катування у старости діагностували переломи кісток обличчя, тяжкі неврологічні порушення — втрату зору, проблеми з пам'яттю.

Відомі також випадки, коли місцева влада намагалася попередити входження російських військ до своїх населених пунктів. Очільники громад організовували блокпости, перекривали дороги та вели перемовини з окупантами. Подібна практика була характерна як для Київської і Чернігівської областей, так і для Запорізької та Херсонської. У багатьох випадках саме через цю активність представники місцевої влади потрапляли в поле зору російських сил і ставали об'єктами подальшого переслідування.

Одного із сільських старост на Чернігівщині затримали 29 березня 2022 року через те, що він згуртував односельців заблокувати стовбурами дерев обидві дороги, що вели в село. Також в околицях зняли дорожні знаки. Очільника нібито були готові відпустити за умови, що місцеві мешканці «розберуть завали». Також військові казали селянам, щоб вони «шукали собі нового старосту», бо цього вони «заберуть з собою»⁴². Після затримання доля чоловіка дотепер невідома.

Ще в одному випадку, так само на Чернігівщині, 27 лютого 2022 року селяни на чолі зі старостою змогли зупинити військову колону на в'їзді в село. Староста пояснив старшому офіцеру, що місцеві мешканці остерігаються військових і не хочуть бачити їх у своєму населеному пункті, при цьому вони готові «лягати під танки». Колона розвернулася, а селяни змогли оперативно поваленими деревами, бетонними блоками і автомобільними шинами заблокувати в'їзд. Після цього староста був змушений щоденно зустрічатися з представником РФ і домовлятися про проїзд територією громади волонтерських автомобілів з хлібом і молоком. Російські військові майже місяць не заходили на територію села. 23 березня 2022 року під час чергової спроби блокувати рух військової колони старосту затримали, імовірно, співробітники ФСБ РФ. Чоловіка півтори доби незаконно утримували та катували — сильно побили, погрожували вбивством, нанесенням каліцтв. Погрожували родині, а також намагалися схилити до співпраці. Наступного дня селяни розібрали барикади, а старосту відпустили. За десять днів російські військові відступили з цього району.

Водночас громадам було складно ефективно координувати свої дії з центральними органами влади. Представники органів місцевого самоврядування діяли на власний розсуд, без чітких інструкцій та алгоритму дій у ситуації окупації. Очевидним був дефіцит ефективної комунікації з військово-цивільними адміністраціями вищого рівня, які мали б визначати логіку дій представників самоврядування на місцях. Зокрема, в базових питаннях на кшталт того, хто зі складу місцевого самоврядування повинен евакуюватися та якими є припустимі форми взаємодії з представниками окупаційного контингенту. Це створило правову і моральну невизначеність, зокрема, в питаннях меж допустимої поведінки (наприклад, яка форма взаємодії з окупаційними силами не вважалася би колабораціонізмом).

41 Свідчення із Херсонської області (з відкритих джерел, анонімізовано), 26.12.2022.

42 Свідчення з Чернігівської області, задокументовані Центром прав людини ZMINA та МІПЛ (ZMINA — 12.10.2023, МІПЛ — 19.07.2023).

Нижче можемо порівняти свідчення представників влади з окупованих територій Херсонської і Запорізької областей.

- “З початку повномасштабного вторгнення ми залишились наодинці зі своїми проблемами. Всі силові структури виїхали. Ніяких вказівок, як нам діяти в умовах окупації, від районного чи обласного керівництва не надходило. Під час онлайн-нарад [...] від різних обласних чиновників найчастіше звучала фраза: “Знаємо, що вам важко, але ви тримайтеся”. Я трималася до 29 березня [2022 року]”⁴³.
- “Ми, тобто місцева влада, залишились. Тому що стояло завдання евакуювати населення і втримати місто без хаосу і паніки в умовах виживання. Бо абсолютно не було ніяких рекомендацій – ні від центральних державних органів влади, ні від кого. Тому ми діяли на власний розсуд”⁴⁴.
- “Перші два тижні після повномасштабного вторгнення Росії ми знаходились в інформаційному вакуумі. 24 лютого 2022 року до нас доносились звуки боїв у [...]. Тоді ми самі не вірили, що все це відбувається. Але ж звідусіль нас усіх переконували, щоб ми не переживали, що “все нормально, все під контролем, без паніки”. Особисто мені теж про це говорили. Ми ж у ті дні залишились без поліції, взагалі без жодних державних служб, крім пожежної охорони”⁴⁵.

Наведені цитати підтверджують однакову атмосферу невизначеності, інформаційного вакууму та додаткового психологічного навантаження, в якій опинились очільники громад у різних областях України.

2.2. РЕАГУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ НА ВИКЛИКИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ТА ОКУПАЦІЇ

Європейська хартія місцевого самоврядування в преамбулі зазначає, що «право громадян на участь в управлінні державними справами [...] найбільш безпосередньо може здійснюватися саме на місцевому рівні»⁴⁶. Фактична практика місцевого самоврядування в Україні підтверджує цю тезу.

Обов'язок голови громади «служити громаді та народові України»⁴⁷ формально закріплений присягою посадової особи місцевого самоврядування. При цьому зобов'язання мера чи селищного голови перед людьми, які обрали його на посаду, також мають суттєвий персональний вимір. Голови громад перебувають «найближче» до джерела легітимності і сфери своєї відповідальності. Зазвичай селищні, сільські, міські голови – це мешканці чи уродженці громад, якими керують; тут вони мають значний соціальний капітал, мережу неформальних зв'язків. Як наслідок – часто відчують зв'язок зі «своею громадою», «своїми людьми». Водночас це означає, що очільники місцевого

43 Ціна патріотизму: як боролися за свободу надєждівці. Bilozerka.info. 26.12.2022. 17.10.2023: <https://bilozerka.info/czina-patriotyzmu-yak-borolysya-za-svobodu-nadezhdivczi/>

44 Свідчення із Запорізької області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (06.09.2023).

45 «Не переживай, ми його так заховаємо, що його більше ніхто не знайде». Олег Яхнієнко, голова Милівської громади про життя в окупації, свій полон і звільнення села. Центр журналістських розслідувань. 29.08.2023: <https://investigator.org.ua/ua/topnews/258028/>

46 Європейська хартія місцевого самоврядування: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text

47 Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Ст. 11: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>

самоврядування, перебуваючи в ситуації окупації, могли нехтувати ризиками для особистої безпеки на користь інтересів громади.

Місцева влада, залишаючись у громадах, фактично взяла на себе основну відповідальність за організацію життєзабезпечення, підтримку порядку та допомогу населенню. Попри відсутність ресурсів і загрозу з боку окупантів, посадовці й далі виконували управлінські функції: забезпечували громади водою, електроенергією, продуктами тощо.

Представники місцевої влади зазвичай паралельно з виконанням функцій місцевого самоврядування можуть також володіти власним бізнесом або мати інші ресурси, які дозволяють їм впливати на розвиток кризових ситуацій.

Характерними є випадки, коли депутат-фермер як волонтер забезпечував незахищені верстви населення м'ясом чи молоком, або як керівник автотранспортного підприємства надавав автобуси для евакуації цивільних. Очевидно, що так діяли не всі представники бізнесу. Однак ці випадки варто виділити тому, що така волонтерська діяльність пізніше була однією з причин затримання цих людей російськими військовими чи ФСБ РФ.

“Підприємство наше роздавало молоко безплатно. Ми тоді ним забезпечували і херсонські лікарні, і обласний пологовий будинок, і маслозавод. На Миколаїв не було ходу, то давали молочко, намагалися виживати, щоб і людям видати заробітну плату, і купити пальне, мастило та необхідні запчастини. Техніка ламалася, запчастин не було де придбати. Страшно було в окупації”⁴⁸.

“Мешканці селища самотійно займались організацією та зборами людей, а місцева влада підтримала цю ініціативу. Д. [...] виділив для евакуації автобус ТОВ “Агро-фірма імені Мічуріна” та свого працівника — водія автобусу. Всього було заплановано, що на першу евакуацію вирушать три автобуси, але людей прийшло значно менше, ніж записалося”⁴⁹.

Обох посадовців, про яких ідеться, пізніше незаконно затримали.

Місцеві очільники також намагалися організувати доставлення гуманітарних вантажів в свої громади, звертаючись по допомогу до українського Товариства Червоного Хреста чи волонтерів. Як згадано вище, можливості проїхати з гуманітарним вантажем до окупованих громад були заблоковані орієнтовно в кінці березня 2022 року. Сили РФ також системно затримували водіїв, що намагалися привозити гуманітарну допомогу.

“Волонтерський штаб почав набирати роботу, дякуючи нашим меценатам-підприємцям і сільгоспвиробникам — вони надавали продукти. Знаходили донорів, які знаходились на неокупованій території, домовлялися про переведення коштів на рахунки підприємцям за безготівковими рахунками. А підприємець вже тоді забезпечував товари. Їздили вони (волонтери) і по Каховках, і напевно, десь під

48 Три кола пекла Антоніни Чередник. Вгору. 11.09.2023: <https://vgoru.org/istoriyi/tri-kola-pekla-antonini-cherednik>

49 Повідомлення на офіційній сторінці однієї з місцевих громад Запорізької області. Депутат обласної ради і власник автотранспортного підприємства організовував евакуацію мешканців громади. Пізніше чоловіка затримували, однак звільнили. Обставини перебування в утриманні і звільнення невідомі. Див.: Перша колона евакуації. Михайлівська громада. Запорізька область, Василівський район. 11.03.2022: <https://mihajlivska-gromada.gov.ua/news/1647242740/>

Крим. Але ще товари були в нас українського виробництва, і це також була вимога міжнародних донорів. Щоб товари харчування були не російського виробництва, без російського маркування»⁵⁰.

Проте в більшості задокументованих випадків окупаційний контингент намагався нав'язати представникам української влади в громадах розповсюдження серед населення «російської гуманітарної допомоги».

28 березня приїхали наступні ЛНР-івці, які тут пробули аж до 6 вересня. 30 березня з міської ради на “Z-тівських” машинах⁵¹ привезли “гуманітарку”. Я відмовилась її роздавати, тому військові вже самі цим займались. Це все організовував майор під позивним “Рамзес”. Потім він говорив людям, що їхня староста не співпрацює з ними, що я не хочу займатися гуманітарною допомогою⁵².

Можна стверджувати, що такі пропозиції з боку російських військових були певним тестом на лояльність, і ті відповідно маркували голів громад, які від них відмовлялися, для подальшого тиску. Адже з формального погляду розповсюдження допомоги серед населення завжди можна виправдати гуманітарними потребами, безвідносно походження цієї допомоги. Такі дії не можна вважати безпосереднім сприянням окупаційним військам. Водночас відмова посадовця розповсюджувати російську гуманітарну допомогу сприймалася військовими РФ як мовчазне невизнання окупаційної адміністрації на території своєї громади.

Окремі представники місцевого самоврядування та адміністрацій, депутати також були долучені до опору окупації. В деяких випадках сільський голова міг координувати дії місцевої територіальної оборони (ДФТГ) чи в інший спосіб взаємодіяти з українськими військовими. В такому разі він приховував свій посадовий статус і особу від окупаційного контингенту, намагався не контактувати з ним.

Подібна стратегія могла бути відносно успішною лише в короткостроковій перспективі (протягом першого місяця збройного конфлікту) і лише в невеликих громадах. Наприклад, у Київській області одна із сільських старост змогла близько місяця переховуватися на території громади, при цьому й далі виконувала свої функції.

Однак значно частіше представники місцевого самоврядування і чиновники були організаторами чи помітними учасниками ненасильницького громадського спротиву — акцій протесту, мітингів.

Публічний спротив окупації, особливо з боку очільників села чи міста, був винятково важливим — він попереджував співпрацю інших мешканців з окупантами⁵³, а також ставав символічним маркером цінності опору і вказував на те, що законна українська влада не припиняє виконувати свої функції.

Такі дії суперечили цілям представників РФ щодо захоплення та подальшого утримання влади на окупованих територіях. Відповідно, людей, які брали участь у мирному спротиві окупації, піддавали переслідуванням. Систематичні незаконні затримання

50 Свідчення із Херсонської області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (24.06.2023).

51 Тобто на цивільних авто, маркованих розпізнавальними знаками ЗС РФ (латинською літерою «Z»).

52 Свідчення із Харківської області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (02.02.2023).

53 «Сам факт наявності опору, хай і не такого очевидного вже, він унеможлиблював саме таку от

колаборацію» — І. Семиволос, виконавчий директор Центру Близькосхідних досліджень.

З відео: «Приморськ. Опір окупації». UAMES про Україну та Близький Схід, 25.12.2022: <https://www.youtube.com/watch?v=onCRgZgdbfI&t=40s>

учасників протестів тривали в Херсоні. Ще більш загрозливою стала ситуація в менших містах, де учасників протесту, зі зрозумілих причин, було менше. Їх могли затримувати відразу після мітингу, або навіть у момент його проведення.

Наприклад, 1 березня 2022 безпосередньо на мітингу в місті Куп'янськ Харківської області затримали місцевого депутата та підприємця **Миколу Маслія**. За свідченням очевидців, чоловіка покликали на розмову російські військові, після чого заштовхали у військовий джип. Місце перебування Маслія досі невідоме. Також ZMINA документувала затримання інших учасників цієї акції протесту, які очевидно були ідентифіковані за відеозаписами з неї⁵⁴.

Самоорганізація населення, волонтерські та управлінські ініціативи, зокрема за участі представників місцевої влади, створювали альтернативні центри впливу в громаді й ускладнювали процес встановлення контролю з боку окупаційних сил, що призводило до спрямованих дій проти них.

54 «85 % чоловіків пройде через цей ізолятор»: аналіз свідчень утримуваних у райвідділі поліції під час окупації Куп'янська / О. Синюк, Є. Сокурєнко, С. Кочмарський; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2024. — 44 с.: <https://zmina.ua/publication/85-cholovikiv-projde-cherez-czej-izolyator-analiz-svidchen-utrymuvanyh-u-rajviddili-policziyi-pid-chas-okupacziyi-kupyanska/>

Пошкоджений через російські удари «Палац культури»
Краснопільської селищної ради (Сумська область).
Фото: Суспільне Суми

РОЗДІЛ 3.

ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРЕДСТАВНИКІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

З огляду на довгострокові цілі РФ щодо встановлення контролю над тимчасово окупованими територіями, її збройні сили послідовно атакували легітимні владні інститути. Представників місцевої влади схилили до співпраці, а у разі відмови — незаконно затримували, піддавали катуванню та жорстокому поводженню, вчиняли психологічний тиск. Незаконні затримання були інструментом залякування, покликаного змусити посадовців відмовитися від виконання обов'язків або виїхати з території. Паралельно окупаційний контингент намагався використати затриманих як джерело релевантної інформації про ситуацію в громаді, як носіїв управлінських компетенцій чи в інший спосіб. В окремих випадках представники місцевої влади стали жертвами вбивств.

3.1. НЕЗАКОННІ ЗАТРИМАННЯ

Загалом, за матеріалами глибинних опитувань і за результатом моніторингу відкритих джерел інформації, ZMINA ідентифікувала 133 випадки, що мають ознаки незаконного затримання, які стосуються представників місцевої влади. Половина всіх випадків зафіксована в Херсонській області. Наприклад, у місті Берислав і Бериславському районі Херсонської області відбулося принаймні 12 свавільних затримань (8 затримань очільників місцевого самоврядування, 2 випадки затримання місцевих депутатів і 2 затримання місцевих чиновників).

Серед усіх випадків незаконних затримань, врахованих під час підготовки цього дослідження, понад половину становили затримання місцевих очільників, зокрема й колишніх. Решта затриманих — місцеві депутати та чиновники.

Показовим є випадок затримання 26 березня 2022 року мера міста Славутич Київської області **Юрія Фомічова**. Того дня російські військові увійшли в місто, але зіткнулися з громадським спротивом. З ініціативи мера на центральній площі міста відбувся проукраїнський мітинг. Фомічова затримали, але згодом відпустили. Як пізніше на мітингу повідомив мер, йому вдалося досягти певних домовленостей з окупаційним контингентом. Зокрема, Фомічов намагався попередити бойові зіткнення безпосередньо на території міста (російські військові не мали заходити в Славутич, але місцева територіальна оборона не чинитиме їм тут спротиву). В місті залишалися працювати українська влада і гуманітарний штаб, однак сили РФ мали доставити свою гуманітарну допомогу (від її розповсюдження мер публічно відмовився, проте вказав, що цивільні можуть брати її на власний розсуд). Також Фомічов намагався вирішувати питання ро-

тації персоналу на ЧАЕС, звільнення інших незаконно утримуваних і відкриття «зелених коридорів» для евакуації цивільних⁵⁵.

Відносну успішність Фомічова як перемовника можна пояснити кількома факторами: значною публічною, видимою для окупантів підтримкою місцевого населення; особливим статусом Славутича як міста-супутника ЧАЕС; поточним становищем російських військових, які станом на кінець березня 2022 року усвідомили, що не можуть успішно наступати на столицю України — Київ. Місто Славутич було звільнене українськими військовими вже 3 квітня 2022 року.

Проте, у тих регіонах, які довше перебували в окупації, і де на російські сили не тиснула перспектива українського контрнаступу, перші незаконні затримання, що переважно тривали добу, могли бути лише початком тиску на голів громад.

Ситуація така — з початку травня місяця [2022 року] вже почали приїжджати “гінці з того боку”, щоб загітувати мене перейти на сторону Росії. Очолити їх владу на місці. Це було на початку травня, потім це було десь через місяць, і потім — ще один раз, в першій декаді липня. Остання розмова в нас була вже на підвищених тонах. Думаю, це спровокувало те, що я потрапив в полон. Бо перші два рази приїжджали цікавилися ситуацією, настроями населення (більше проукраїнського чи проросійського). Пропонували “майже коректно”, я назву це так. Останній раз, коли вже приїхали — був в нас староста [...] — ну, він колаборант, по ньому порушена кримінальна справа. Він приїхав з двома помічниками, колишніми працівниками поліції. І вони почали мене умовляти. Почали говорити “Россия здесь навсегда”, а я стояв на своєму, — що Україна.

Потім вони почали пред’являти претензії, чому в нас працює гуманітарний штаб. Наступна їхня вимога була, навіть якщо буде працювати гуманітарний штаб, щоб ми роздавали російську гуманітарку. Я відмовив. Вони запросили жінок, які працювали в нашому гуманітарному штабі — вони також сказали, що не будуть видавати російську гуманітарку. Скандал продовжився. Десь годину ми спілкувалися. Потім вони поїхали в місцеву комендатуру. Вже були погрози фізичному здоров’ю. Я пошкодував, що не вивіз свою сім’ю⁵⁶.

Те, як довго представники окупаційної адміністрації чинили тиск на голів громад, а відтак переходили від заохочення до погроз і власне затримання, залежало від особливостей ситуації на місцях. Зокрема, від того, як швидко РФ було необхідно встановити контроль над громадою, наскільки важливим було схилити до співпраці конкретного очільника тощо. У деяких випадках цей період «налагодження контакту» міг становити до 1–2 місяців. При цьому така практика схиляння до співпраці через поступове посилення тиску була доволі типовою.

Типовим був тиск на голів громад з боку місцевих мешканців, які вже погодилися добровільно співпрацювати з окупаційними адміністраціями. Серед них могли бути співробітники поліції, чиновники тощо. Подібні випадки становили елемент російської стратегії щодо взаємодії з цивільним населенням на ТОТ; імовірно, російські військові

55 Див. виступ Ю. Фомічова на мітингу 26 березня 2022 року: Славутич це Україна! Slavutich_LIVE. 26.03.2022: <https://youtu.be/4TEW2UFZ-4s?t=513>

Також див. звернення мера до громади: Підсумки 26.03.2022 від міського голови Славутича Ю. Фомічова. Slavutich_LIVE. 26.03.2022: https://www.youtube.com/watch?v=60_XETEUYjc

56 Свідчення з Херсонської області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (24.06.2023).

та ФСБ РФ розраховували, що приклад і аргументи цих людей можуть бути більш ефективними⁵⁷.

Примітно, що до певної міри подібною до мотивації затримання місцевих очільників громад була мотивація затримання і вчинення тиску на керівників великих культурних установ. 23 березня 2022 року в Херсоні затримали депутата обласної ради і керівника Херсонського обласного академічного театру імені Миколи Куліша — **Олександра Книгу**. Чоловіка звинуватили в організації проукраїнських мітингів, допитували на території Херсонського СІЗО. Фізичного насильства, втім, на допиті не було, і Книгу відпустили ввечері того ж дня. Звільненню очевидно сприяв широкий розголос факту його затримання (на допиті йому сказали, що «в нього багато друзів»).

До моменту затримання Книга мешкав в Олешках, разом з іншими цивільними чоловіками патрулював селище для того, щоб не допустити мародерства, допомагав людям із пошуком продуктів. На території театру в Херсоні було облаштоване бомбосховище, де постійно перебували цивільні⁵⁸.

Після звільнення Книгу викликав на розмову представник ФСБ РФ, намагався схилити його до співпраці, і як депутата обласної ради, і як керівника театру. Новим «директором театру» окупаційна адміністрація призначила чоловіка, який до того працював тут охоронцем.

З аналогічною мотивацією встановити контроль над Мелітопольським краєзнавчим музеєм, отримати доступ до його фондів 11 березня 2022 затримали директорку музею **Лейлу Ібрагімову**. Крім того, жінка мала депутатський мандат Запорізької обласної ради. Ібрагімова не погодилася на співпрацю, за кілька годин її звільнили. Пізніше окупаційний контингент викрав із музею колекцію скіфського золота⁵⁹.

Однією з основних причин тиску або затримання представників місцевої влади було прагнення окупаційних сил використати та підпорядкувати собі легітимні владні повноваження або, в ширшому сенсі, соціальний капітал, яким ці люди володіли як уповноважені на здійснення управлінських функцій і представництво інтересів громади.

При цьому тих представників місцевого самоврядування і органів влади, які не були достатньо впізнавані саме як «керівники» чи «лідери» — могли затримувати через волонтерську діяльність, проукраїнські погляди чи використовуючи поширені звинувачення в «коригуванні вогню» і передаванні інформації Збройним Силам України тощо.

57 Центр прав людини ZMINA документував випадки, коли лояльні до Росії місцеві мешканці (з власної ініціативи чи узгоджено з окупаційними силами) брали участь в психологічному тиску чи навіть вчиненні насильства до потерпілих. Зокрема, свідчення про таке документувалися в Харківській, Херсонській та Запорізькій областях.

58 «Незламний Херсон»: директор Херсонського театру Олександр Книга про окупацію, власне викрадення та роботу. Суспільне культура. 19.09.2022: <https://susplne.media/culture/282421-nezlamnij-herson-direktor-hersonskogo-teatru-oleksandr-kniga-pro-okupaciju-vlasne-vikradenna-ta-robotu/>; «Мені натягнули на очі смердючу шапку, заломили руки і потягли»: директор Херсонського театру про перебування у полоні рашистів. Факти, 28.09.2022: <https://fakty.ua/408133-mne-natyanuli-na-glaza-vonyuchuyu-shapku-zalomili-ruki-i-potacshili-direktor-hersonskogo-teatra-o-prebyvanii-v-plenu-rashistov>; Театр вимили й вичистили, бо він був ніби згвалтований. Відверте інтерв'ю директора театру у Херсоні. Вікна. 11.09.2023: <https://vikna.tv/istorii/interviu/oleksandr-knyga-intervyu-pro-vijnu-i-teatr-kulisha/>

59 Мене посадили в авто, надягли на голову чорний мішок — Лейла Ібрагімова про своє затримання. Кримськотатарський ресурсний центр, 06.05.2022: <https://ctrcenter.org/uk/7676-mene-posadili-v-avto-nadyagli-na-golovu-chornij-mishok-lyejla-ibragimova-pro-svoje-zatrimannya>

Однак після того, як з'ясовувався їх посадовий статус, — це, зазвичай, впливало на їхнє становище⁶⁰.

Як і у випадку із затриманням мера міста Славутич, для становища потерпілих критично значущою могла бути видима публічна підтримка місцевої громади.

☞ *Так як я живу в центрі села, то в принципі на цей момент вже до мого будинку зішлося вже кілька десятків жителів села, тому що вони знали, що за мною можуть приїхати. Також і підприємці на машинах. І почалася перепалка [з окупаційною “поліцією”], тому подібне.*

Жителі почали говорити: що ви хочете? — Ми приїхали, мовляв, з благими намірами. Далі я повторно відмовився займати посаду мера міста [...] і цей “ДНРівець” отримав якесь повідомлення. Він паралельно с кимось вів переписку. Де йому було... [дана вказівка]. І він сказав, що “ми змушені запросити вас проїхати з нами на розмову”.

Жителі почали блокувати машину, намагалися заблокувати виїзд від двору. І тоді “ДНРівець” почав кричати, махати руками і сказав: “Если ты с нами не поедешь по-хорошему, значит в село войдут российские войска и жители пострадают”. Я тоді попросив людей відійти⁶¹.

Одного із сільських старост на Херсонщині **Віктора Копитка** два тижні утримували на підвір'ї власного будинку, а на ніч закривали в погребі. Чоловіка щодня сильно били, припалювали ноги розжареною кочергою. Згідно з його свідченнями, через постійні побиття він був готовий покінчити життя самогубством. При цьому його фактично врятували мешканці села, що намагалися заступатися за свого голову, та місцеві жінки, котрі приносили затриманому їжу.

☞ *Як староста я маю піклуватися за своїх односельців і виконувати свій обов'язок, не зважаючи ні на що. [...] Не знаю, як мені вдалося все пережити. Зараз усе це як у тумані. [...] Хочу попросити вас. Якщо можна, подякуйте від мене дівчатам, які приносили мені воду і поїсти. [...] Вдячний і іншим своїм односельцям. Я навіть досі не знаю всіх, хто приходив тоді заступатися за мене [...]. Я ніколи цього не забуду, як вони благали росіян мене відпустити, як жінки плакали, а чоловіки кричали. Як я після всього цього можу залишити таких людей і не працювати? Не можу⁶².*

3.2. УМОВИ НЕЗАКОННОГО УТРИМАННЯ, КАТУВАННЯ ТА ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ

Умови незаконного утримання цієї групи потерпілих загалом не відрізнялися від умов утримання інших цивільних. У всіх задокументованих випадках умови утримання

60 Загальну характеристику мотивації свавільних затримань і катувань цивільних див., наприклад, у матеріалі: Каткування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією (на прикладі Київської, Харківської та Херсонської областей): аналітичний звіт / Б. Петруньок, О. Гнатюк, Т. Печончик; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023. — С. 31: <https://zmina.ua/publication/katuvannya-ta-zhorstoke-povodzhennya-z-cyvilnym-naselennyam-na-ukrayinskyh-terytoryyah-yaki-perebuvaly-pid-rosijskoyu-okupacziyeyu-na-primkladi-kyivskoyi-harkivskoyi-ta-hersonskoyi-oblastej/>

61 Свідчення із Запорізької області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (31.10.2023).

62 «Мужик, ты не обижайся, но у нас приказ тебя бить». Віктор Копиток, староста Хрещенівки, про окупацію села, свій арешт, катування і про те, що дає сили жити далі. Центр журналістських розслідувань. 16.11.2023: <https://investigator.org.ua/ua/publication/south-articles/260572/>

були неналежними, в частині — можуть досягати порогу катувань безвідносно до специфіки поводження із затриманими.

Однак, якщо особа затриманого становила явний інтерес для окупаційної адміністрації, його могли залякувати, але ризик вчинення фізичного насильства в утриманні зменшувався. Застосовані форми тиску також включали випадки, коли до посадовців у камери підсаджували людей, які переконували їх у «необхідності співпраці з окупантами».

»» *До мене в камеру були підселили чоловіка, який, я так розумію, мав мене вмовити. Тобто, якщо, наприклад, мені дали їсти коров'ячі язички з цвілим хлібом і чаєм з річкової води, по суті, то в цієї людини було печиво, цукерки, пепсі і тому подібне. Він пропонував мені пригоститися, запитував, чому я не пішов працювати, і казав, що вони [росіяни] тут роблять страшні речі, тому треба погодитись, і тому подібне⁶³.*

Утім, ризик вчинення фізичного насильства до затриманих посадовців цілком не виключався. Те, з яким потенційним ризиком стикнеться та чи інша людина, імовірно визначав комплекс факторів — наскільки затриманий був «цінним», з яких причин і за яких обставин його затримали, який підрозділ затримував і допитував потерпілого, який стан здоров'я мав затриманий, тобто який поріг вчинення насильства він міг витримати тощо.

Попередні дослідження випадків учинення злочинів проти цивільного населення на окупованих РФ територіях в період після 24 лютого 2022 року демонструють, що незаконні затримання, перебування в місцях несвободи та особливо допити були пов'язані зі значним ризиком вчинення катувань. Типовими були випадки жорстокого побиття (із завданням ударів руками, ногами, кийками чи іншими підручними предметами) та катування електричним струмом (з використанням електрошокерів або переробленого військово-польового телефону ТА-57 («тапик»), клеми від якого могли приєднувати до пальців на руках чи ногах, до вух або до геніталій); фіксувалися випадки катування підвішуванням, утоплення, нанесення травм чи поранень тощо⁶⁴.

Незаконно затриманих мерів міст могли тримати в одиночних камерах, окремо від інших. Чи, наприклад, переміщували в такі місця незаконного утримання, де їх не могли впізнати. Це може свідчити про намагання ізолювати місцевих лідерів, додатково

63 Свідчення із Запорізької області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (31.10.2023).

64 Детально з практикою вчинення катувань цивільного населення можна ознайомитися в тематичних звітах ZMINA, зокрема: Катування та жорстоке поводження з цивільним населенням на українських територіях, які перебували під російською окупацією (на прикладі Київської, Харківської та Херсонської областей): аналітичний звіт / Б. Петруньок, О. Гнатюк, Т. Печончик; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023. — 64 с.: <https://zmina.ua/publication/katuvannya-ta-zhorstoke-povodzhennya-z-cyvilnym-naselennyam-na-ukrayinskyh-terytoriyah-yaki-perebuvaly-pid-rosijskoyu-okupacziyeyu-na-prykladi-kyivskoyi-harkivskoyi-ta-hersonskoyi-oblastej/>; «Жіночі камери» херсонської катівні: аналітичний звіт за свідченнями утримуваних / О. Синюк, Є. Сокурєнко, Н. Охотнікова; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023. — 36 с.: <https://zmina.ua/publication/zhinochi-kamery-hersonskoyi-kativni-analitychnyj-zvit-za-svidchennamy-utrymuvanyh/>; «Катівня у школі: аналіз свідчень утримуваних у селі Біляївка Херсонської області» / О. Синюк, Є. Сокурєнко; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2023. — 36 с.: <https://zmina.ua/publication/kativnya-u-shkoli-analiz-svidchen-utrymuvanyh-u-seli-bilyayivka-hersonskoyi-oblasti/>; «85 % чоловіків пройде через цей ізолятор»: аналіз свідчень утримуваних у райвідділі поліції під час окупації Куп'янська / О. Синюк, Є. Сокурєнко, С. Кочмарський; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2024. — 44 с.: <https://zmina.ua/publication/85-cholovikiv-projde-cherez-czej-izolyator-analiz-svidchen-utrymuvanyh-u-rajviddili-policziji-pid-chas-okupacziyi-kupyanska/>; Незаконні затримання, катування і жорстоке поводження з цивільним населенням України: подібність практик вчинення злочинів в областях, окупованих Росією у 2022 році / Б. Петруньок; Центр прав людини ZMINA. — Київ, 2024. — 32 с.: <https://zmina.ua/publication/nezakonni-zatrymannya-katuvannya-i-zhorstoke-povodzhennya-z-cyvilnym-naselennyam-ukrayiny-podibnist-pratyk-vchynennya-zlochyniv-v-oblastyah-okupovanyh-rosiyyeyu-u-2022-roczj/>; «Ти вірний Україні — ти нацист?» Катування та інші порушення як злочини проти людяності з боку російської армії в Україні». ОМСТ, МІПЛ, ZMINA: <https://zmina.ua/publication/ty-virnyj-ukrayini-ty-naczyst-katuvannya-ta-inshi-porushennya-yak-zlochyny-proty-lyudyannosti-z-boku-rosijskoyi-armiyi-v-ukrayini/>

приховати факт їх затримання, а також унеможливити комунікацію між цими людьми та іншими незаконно затриманими представниками громади.

У низці випадків задокументоване застосування непрямого тиску на представників місцевої влади через затримання їхніх родичів. Мер одного з міст був змушений «обмінати себе» на затриманого батька. Ще в кількох випадках відомо про затримання синів місцевих представників влади.

Серед випадків незаконних затримань членів однієї родини примітним є випадок родини Барчуків. **Сергій Барчук** на момент російського вторгнення обіймав посаду заступника голови Херсонського обласного управління Пенсійного фонду України. Усвідомлюючи, наскільки чутливим є масив персональних даних, яким оперує ПФУ, та дотримуючись відповідних рекомендацій Національного агентства України з питань державної служби⁶⁵, чоловік намагався сховати комп'ютери Пенсійного фонду, однак 17 липня 2022 року був затриманий. Під час допиту його били, в результаті чого зламали ребро, душили шнурівкою від кросівок.

20 липня 2022 року з тих же причин затримали родичів Сергія — **Артема Барчука, Лідію Подозерську, Олексія Барчука** та друга родини **Олега Самотоя**. Представники РФ готувалися висунути кримінальні обвинувачення проти родини, їх примусово перемістили до СІЗО на тимчасово окупованій території АР Крим, проте влітку 2023 року родину Барчуків звільнили⁶⁶.

3.3. МОТИВИ НЕЗАКОННИХ ЗАТРИМАНЬ

З весни 2022 року затримання представників місцевої влади на тимчасово окупованих територіях України набуло системного і скоординованого характеру — за свідченнями опитаних, цим процесом, щонайменше в Запорізькій та Херсонській областях, керувала ФСБ РФ.

„Сіли знову в машину, сказали мені, що везуть в Нову Каховку і я там буду проходити їх спецперевірку. Якщо пройду їх спецперевірку, то мене десть за два тижні вивезуть назад [...]. Я так зрозумів, що ця “спецура”, як вони казали, що це ФСБ. [...] [На допиті] вони сказали: “ми з ФСБ, проводимо свою роботу”. Почали розпитувати все з початку, як все відбувалося з 24.02.2022”⁶⁷.

„Як мені здається — на допити приходили ФСБшники, тому що затримані це були, як я розумію, або чиновники місцевого самоврядування, держслужбовці, або працівники “служб”: поліції, СБУ, ветерани поліції і СБУ”⁶⁸.

65 Рекомендації щодо дій керівників державної служби, служб управління персоналом та інших державних службовців у разі захоплення населеного пункту та/або державного органу чи безпосередньої загрози його захоплення від 17.03.2022. Національне агентство з питань державної служби України: <https://nads.gov.ua/npas/rekomendaciyi-shchodo-dij-kerivnikov-derzhavnoyi-sluzhbi-sluzhbi-upravlinnya-personalom-ta-inshih-derzhavnih-sluzhbovciv-u-razi-zahoplennya-naselenogo-punktu-taabo-derzhavnogo-organu-chi-bezpo>

66 Рік російського полону. Як родина херсонців, що хотіла зберегти державне майно, опинилася під «арештом», але вирвалася на свободу. Медійна ініціатива за права людини. 22.04.2024: <https://mipl.org.ua/rik-rosijskogo-polonu-yak-rodyna-hersoncziv-shho-hotila-zberegty-derzhavne-majno-opynylasya-pid-areshtom-ale-vyrvalas-na-svobodu/>; Чонгар, Крим, колаборанти, суд і підкуп: як із російської в'язниці врятували родину херсонців. Медійна ініціатива за права людини. 29.04.2024: <https://mipl.org.ua/chongar-krym-kolaboranty-sud-i-pidkup-yak-iz-rosijskoyi-v%CA%BCyaznyczy-vryatuvaly-rodynu-hersoncziv/>

67 Свідчення з Херсонської області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (24.06.2023).

68 Свідчення з Запорізької області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (06.09.2023).

З огляду на масив даних можна виокремити три ключові мотиви переслідування представників місцевої влади.

Мотив перший — отримання інформації та використання управлінських компетенцій затриманих. Представників влади намагалися максимально використати як джерело найбільш повної і релевантної інформації про ситуацію в громаді. Представників РФ цікавили як загальні відомості — щодо організації роботи в окупації, кількості місцевого населення, так і специфічні питання — щодо сил територіальної оборони в регіоні, місць зберігання зброї, маршрутів проїзду гуманітарної допомоги тощо. Аналогічною була ситуація з допитом затриманих чиновників, навіть якщо потерпілого затримали через інші причини (наприклад, волонтерство). З того моменту, коли співробітники ФСБ РФ усвідомлювали посадовий статус людини, — її намагалися використати як джерело інформації, а пізніше — і як носія управлінських компетенцій.

Вони [...] пішли по працівниках обласної ради, по адміністрації. Вони там питали таке: “Що ти за медикаменти передавав?”, “Хто тобі дав допуск до гуманітарки?”, “Солдатам ти допомагав?”. І вони зрозуміло, що рилися у мене в кабінеті, у речах. Вони відкривали ноутбук. Вони на другий день запитали пароль, потім поїхали все це перевіряти. Вони дивилися, що я мав допуск до проєктів обласного значення, до партійних документів⁶⁹.

За словами окремих потерпілих, самостійні зусилля місцевих керівників у створенні гуманітарних штабів і наданні допомоги без координації з РФ викликали гостре негативне ставлення з боку ФСБ під час допитів.

Відомо про випадки, коли поінформованість і управлінські компетенції затриманого намагалися використати ще тоді, коли він перебував у місці несвободи. Один із затриманих селищних голів, у супроводі озброєних військових, фактично перебуваючи під конвоем, був змушений обходити працівників селищної ради і вилучати в них робочі комп’ютери. Він зміг передати колезі записку про те, що його утримують. Пізніше, через неузгодженість у діях різних російських підрозділів, його звільнили, і чоловік зміг виїхати з окупованої території.

Мотив другий — з’ясування політичної позиції та виявлення антиросійських поглядів. Допити затриманих супроводжувалися провокаційними запитаннями, щоб отримати політичні заяви від затриманих, які могли бути інтерпретовані як вияв антиросійських настроїв і використані з пропагандистською метою для подальшого обґрунтування їх утримання.

Більшість потерпілих усвідомлювала ризики подібних запитань і намагалася їх уникати під час допитів чи в момент запису пропагандистських відео.

Коли вони почали мені задавати питання про політику, я постійно говорив, що я мер-господарник. Моя справа — вода, каналізація, тепло. Я нічого такого не знаю, ніяких списків АТОвців в нас нема, це все державна програма...⁷⁰.

У деяких випадках потерпілі декларували свої погляди попри очевидні ризики. Наприклад, колишній мер Херсона **Володимир Миколаєнко**, якого затримали через відмову співпрацювати з окупаційною адміністрацією, уже після затримання, під час запису

69 Анонімні свідчення, задокументовані Центром прав людини ZMINA. Переклад з російської (21.09.2023).

70 Свідчення з Херсонської області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (24.06.2023).

пропагандистського відео відповів ствердно на запитання про те, чи вважає він героєм Романа Шухевича. Далі переклад з російської мови⁷¹:

...[російський пропагандист І. Літомін⁷²] — Шухевич для вас дійсно герой?

[В. Миколаєнко] — Якщо таке звання дала йому країна, то для цієї країни він герой.

[І. Літомін] — А для вас? Для людини, що зараз дивиться на прапор тих переможців, які винищували, зокрема Шухевича?

[В. Миколаєнко] — Це прапор, піднятий над Рейхстагом усім Радянським Союзом.

[...]

[І. Літомін] — Шухевич на боці кого воював?

[В. Миколаєнко] — Він воював на боці України. Воював за Україну.

[І. Літомін] — Він воював на боці нацистської Німеччини.

[В. Миколаєнко] — Він не воював на боці нацистської Німеччини. Він воював за Україну⁷³.

Володимир Миколаєнко досі незаконно позбавлений волі й перебуває на території РФ. Його місце утримання, правовий статус і стан здоров'я невідомі.

Мотив третій — схилення до співпраці. Аналіз свідчень звільнених представників місцевої влади дає підстави вважати, що саме цей мотив був ключовим у більшості випадків їхнього незаконного затримання.

Принаймні в 37 % задокументованих свідчень відомо, що в місці тримання потерпілих схиляли до співпраці. Фактична кількість таких випадків може бути більшою⁷⁴.

Як видно з цитат, наведених вище, пропозиції про співпрацю зазвичай передували затриманню. При цьому їх тональність поступово змінювалася від заохочення до ультиматумів і погроз насильством. У місці утримання стратегії тиску на потерпілих також могли коливатися між «заохоченням» і «заялюванням», наприклад:

Наприкінці мого ув'язнення, тобто 26 березня 2022 року, зі мною почав розмовляти слідчий чи ФСБ-шник (я не знаю). Мене з підвалу відвели в кімнату, де з мене зняли мішок. Він (росіянин) сидів без балаклави. Він мені сказав наступне: "Вот видите, я вам доверяю. Вы должны доверять мне. Давайте поговорим. Мы пришли надолго. Навсегда. Тут уже будет Россия". Я засміявся і сказав: "Давайте

71 Роман Шухевич (1907–1950) — український політичний і військовий діяч. У 1943–1950 роках очолював Українську повстанську армію (УПА), яка, декларуючи намір створити українську державу, у Другій світовій війні боролася з нацистськими та радянськими силами. Російська пропаганда неправомірно закидає УПА війну на боці нацистської Німеччини. (Відповідно до матеріалів Нюрнберзького трибуналу, УПА не включена до переліку організацій, що воювали на боці нацистів.) У 1950 році Шухевич загинув в бою з військами НКВД СРСР. У 2007 році Роману Шухевичу було посмертно присвоєно звання Героя України, однак в 2011 році це рішення було скасоване в судовому порядку з політичних мотивів. Місце і роль УПА в історії України і Другій світовій війні є предметом широкої фахової історичної дискусії.

72 Іван Літомін — російський пропагандист, що під виглядом журналіста фактично допитував українських полонених в Херсоні, брав участь в обшуках здійснюваних ФСБ РФ.

73 Три місяці від часу викрадення екс-мера Херсона Володимира Миколаєнка: що стало відомо за цей час. Медійна ініціатива за права людини, 27.07.2022: <https://mipl.org.ua/try-misyaczi-vid-chasu-vykradennya-eks-mera-hersona-volodymyra-mykolayenka-shho-stalo-vidomo-za-czej-chas/>

74 Через обмеженість масиву даних, нерівноцінність глибинних опитувань та інформації у відкритих джерелах обрахувати поширеність таких випадків проблематично.

подивимось”. Він знову запропонував співпрацю, я йому відповів, що не буду цього робити»⁷⁵.

«І потім говорить: “Ну, що ти надумав ставати мером? Чи ламаємо тобі ноги?”. Я йому сказав, що не маю бажання ставати мером [...], і взагалі не маю бажання працювати, і не хочу, щоб мені ламали ноги. Він сказав, що в мене вибір: або мені ламають ноги, або я буду працювати. Я сказав, що не хочу цього.

Тоді встав той, що був беззубий. Він підійшов до полиць, взяв в руки кувалду, сказав: “Тащите его сюда”. Двоє в масках мене підхопили, почали тягти. Горбунов сказав: “Последний раз спрашиваю: соглашаешься или ломаем тебе ноги”. Я вже нічого не відповів, просто махав головою: “ні”. Тоді він дав знак тому катові щодо відбою. Кат кинув кувалду назад на полицю і сів на місце, брудно лаючись⁷⁶.

В одному із задокументованих випадків єдиною умовою для звільнення затриманого чиновника була його згода обійняти високу посаду в окупаційній адміністрації. До цього чоловіка жорстоко били, погрожували зґвалтуванням та кували електричним струмом. Потерпілому вдалося покинути окуповану територію одразу після звільнення з утримання.

Представників органів місцевої влади, які перебували в незаконному утриманні, російська сторона часто намагалася дезінформувати. Це, зокрема, стосувалося подання викривленої інформації про перебіг воєнних дій, для створення враження про неминучість встановлення постійного російського контролю. Ізоляція затриманих не давала отримати достовірну інформацію про ситуацію на фронті та в Україні загалом, що створювало додатковий психологічний тиск і мало схилити їх до співпраці.

Окремих представників місцевої влади окупаційна адміністрація розглядала як цінних заручників. Це створювало підвищені ризики їх примусового переміщення, депортації та тривалого незаконного утримання на території РФ і окупованих територіях України.

У випадках, коли представники окупаційної адміністрації та ФСБ РФ доходили висновку, що змусити посадову особу до співпраці не вдасться, їхні подальші дії були спрямовані на те, щоб не дати людині виконувати її посадові обов'язки. Таку стратегію реалізовували у кілька способів.

- Затриманих посадовців намагалися ізолювати, утримувати в одиночних камерах (в цьому разі саме ізоляція представника місцевої влади могла бути метою затримання, а не лише його інструментом).
- Посадовців намагалися змусити покинути територію громади. Водночас деяким із них, навпаки, забороняли виїжджати, що означало продовження тиску й залякування, а також повторні спроби використати компетенції потерпілого.
- У частині випадків посадовців змушували «звільнити посаду», фальсифікуючи відповідну заяву від утримуваного.
- Внаслідок неналежних умов утримання й застосування насильства окремі люди були фізично неспроможні надалі виконувати свої обов'язки.

75 Свідчення з Харківської області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (03.02.2023).

76 Свідчення з Херсонської області, задокументовані Центром прав людини ZMINA (31.10.2023).

Незаконні затримання голів громад, мерів та очільників адміністрацій мали цілеспрямований характер і були зумовлені їхнім посадовим статусом. Такі дії необхідно розглядати не лише як посягання на конкретну особу, а як умисну атаку на інститут місцевого самоврядування як такий, що є базовим для демократичного устрою.

Нижче наведений список представників місцевої влади, яких незаконно утримує РФ. Цей перелік не є вичерпним.

Микола Маслій, народився 22.05.1975

Депутат Куп'янської міської ради Харківської області, підприємець. Був затриманий російськими військовими на проукраїнському мітингу в Куп'янську 1 березня 2022 року. Про його подальше місцеперебування досі нічого не відомо.

Олександр Бабич, народився 09.06.1968

Мер міста Гола Пристань Херсонської області. Затриманий російськими військовими 28 березня 2022 року в себе вдома. Міського голову допитували в приміщенні міськради, намагалися схилити до співпраці. Свідками допиту були колеги чоловіка. За наявною інформацією, Олександра Бабича незаконно утримують на тимчасово окупованій території АР Крим.

Володимир Миколаєнко, народився 08.04.1960

У 2014–2020 роках обіймав посаду мера міста Херсон. Затриманий 18 квітня 2022 року. Затриманню передувала ультимативна пропозиція співпрацювати з окупаційною адміністрацією. Миколаєнко відповів відмовою, а пізніше, вже перебуваючи в незаконному утриманні, відкрито демонстрував проукраїнську позицію.

Ігор Колихаєв, народився 08.05.1971

Мер міста Херсон. Затриманий разом із кількома іншими співробітниками міської ради 28 червня 2022 року. Після окупації Херсона мер намагався виконувати свої функції, реагувати на критичну гуманітарну ситуацію в місті. Колеги пов'язують затримання Колихаєва з тим, що він відмовився співпрацювати з окупаційною адміністрацією.

Анатолій Сірий, народився 21.12.1963

Староста села Нові Боровичі Чернігівської області. На початку російської окупації в 2022 році завадив проїзду в село російської військової колони. Відкрито висловлював проукраїнську позицію. 29 березня 2022 року, після обшуку в будинку, Сірого затримали російські військові. Відомо, що старосту били під час допиту. Наразі місцезнаходження Анатолія Сірого залишається невідомим.

Ігор Протокило, народився 02.01.1989

Депутат Новокаховської місцевої ради Херсонської області. Затриманий російськими військовими 19 квітня 2022 року. Відмовився надавати інформацію про мешканців садового товариства, де сам проживав. Імовірно, до

чоловіка застосовували насильство. За наявною інформацією, його утримували на тимчасово окупованій території АР Крим. У листопаді 2024 року Ігор Протоковило був «засуджений» так званим «Херсонським обласним судом» до 12 років позбавлення волі, за статтею 276 КК РФ («Шпигунство»).

Олександр Зарівний, народився 17.12.1968 року

Начальник управління гуманітарної політики Херсонської районної державної адміністрації. Ветеран антитерористичної операції, очільник громадської організації «Спілка учасників бойових дій — ветеранів АТО Олешківського району». 17 березня 2022 року його затримали російські військові. Рішенням так званого «Херсонського обласного суду» в листопаді 2023 року Олександра Зарівного «засудили» до 13 років позбавлення волі, за статтею 276 КК РФ («Шпигунство»).

3.4. СМЕРТІ ПРЕДСТАВНИКІВ МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ ВНАСЛІДОК ДІЙ РФ

Станом на початок 2025 року наявна інформація щодо чотирьох випадків смертей представників місцевої влади внаслідок дій окупаційних сил РФ. Зокрема, 4 грудня 2024 року стало відомо, що в межах процесу репатріації в Україну повернули тіло загиблого мера міста Дніпрорудне Запорізької області **Євгенія Матвеева**. Чоловіка затримали 13 березня 2022 на одному з російських блокпостів на виїзді з міста. На той момент мер продовжував виконувати свої обов'язки. 27 лютого 2022 року місцеві мешканці, очолювані Матвеевим, не пропустили до міста російську військову колону. Пізніше міський голова намагався організувати забезпечення гуманітарних потреб містян — випікання хліба, допомогу малозабезпеченим і літнім людям, опікувався питаннями евакуації цивільного населення в бік міста Запоріжжя і підтриманням правопорядку в місті. Матвеев відмовився співпрацювати з російським окупаційним контингентом⁷⁷.

Щодо інших трьох випадків невідомі обставини, які прямо свідчили б на зумовленість убивств посадовим статусом жертв.

Нижче наведений перелік представників органів місцевої влади України, загиблих внаслідок насильницьких дій Росії.

Сухенко Ольга Петрівна, народилася 19.10.1971. У 2022 році вбита російськими військовими.

Староста села Мотижин Бучанського району Київської області. 23 березня 2022 року російські військові затримали її у власному будинку (разом з чоловіком Ігорем та сином Олександром). Староста, як і її родина, відкрито декларувала проукраїнську позицію, займалася доставкою гуманітарних вантажів, евакуацією цивільних, сприяла українським військовим. 2 квітня 2022 року після звільнення села тіла старости, її чоловіка та сина були знайдені в стихійній братській могилі. Руки Сухенко були зв'язані, що вказує на її насильницьку загибель.

77 Заява щодо загибелі мера міста Дніпрорудне Євгенія Матвеева в російському ув'язненні / ZMINA, 04.12.2024: <https://zmina.ua/statements/zayava-shhodo-zagybeli-mera-mista-dniprorudne-yevgeniya-matveyeva-v-rosijskomu-uvyaznenni/>

Прилипко Юрій Ілліч, народився 11.08.1960

Селищний голова с. Гостомель Бучанського району Київської області. 7 березня 2022 року Прилипко разом із чотирма іншими волонтерами розвозив гуманітарні вантажі для місцевих мешканців. Цивільне авто, в якому перебували волонтери, обстріляла російська військова колона. Прилипко і ще двоє чоловіків загинули, двоє інших врятувалися. Після загибелі очільника селища російські військові замінували його тіло. Однак, коли місцевий священник звернувся з проханням поховати тіло, з нього зняли «розтяжки» і дозволили це зробити.

Винниченко Олексій Миколайович, народився 19.03.1964

Староста села Гребенниківка Охтирського району Сумської області. Затриманий російськими військовими у власному будинку 14 березня 2022 року. Чоловіка незаконно утримували на території РФ, імовірно до нього застосовували катування. Тіло старости повернули родині в липні 2024 року, про обставини його перебування в утриманні та загибелі нічого невідомо.

Матвеев Євгеній Сергійович, народився 08.12.1960

4 грудня 2024 року стало відомо, що Матвеев, мер міста Дніпрорудне Запорізької області, помер в утриманні. Його тіло зі слідами катувань передали родині в межах репатріації.

Попри окупацію міста виконував свої обов'язки на посаді. Намагався забезпечувати гуманітарні потреби містян, опікувався евакуацією цивільних і безпекою в місті. Разом із місцевими мешканцями попередив кілька спроб російських військових зайти до Дніпрорудного. Затриманий 13 березня 2022 року на одному з блокпостів на виїзді з міста. Незаконно утримувався на території РФ.

ВИСНОВКИ

- РФ традиційно не сприймає свою присутність на окупованих територіях як тимчасову. Навпаки — Росія прагне закріпити «територіальні здобутки», отримані внаслідок агресивної війни, через правову, адміністративну та політичну інтеграцію захоплених регіонів до свого складу. Це включає поширення російського законодавства та судочинства, проведення незаконних референдумів і «виборів», мілітаризацію освіти, агресивну пропаганду та створення підконтрольної вертикалі влади. Відповідний курс державної політики зафіксовано на рівні конституції РФ, куди «вписані» окуповані регіони України.
- Одним із ключових інструментів реалізації цієї політики у перші місяці після повномасштабного вторгнення стало систематичне переслідування представників місцевої влади на захоплених РФ територіях України. Насильницькі дії проти них мали на меті не лише фактичну ліквідацію легітимної української влади в громадах, а й формування атмосфери страху, підрив довіри до держави та примусову заміну її інституцій на російські.
- Такі порушення мають системний характер і повинні розглядатися як частина більш широкої політики, що має ознаки міжнародних злочинів — згідно з нормами міжнародного гуманітарного, кримінального права та міжнародного права прав людини. Злочини проти представників влади були не винятком, а інструментом встановлення політичного контролю, що є суттєвим елементом стратегії збройної агресії РФ проти України.
- Відповідно до норм міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевської конвенції IV про захист цивільного населення під час війни (1949), держава-окупант зобов'язана зберігати правопорядок і поважати чинні правові й адміністративні структури на захопленій території. Будь-які зміни, зокрема кадрові ротації у владі або запровадження нового законодавства, допускаються лише за умов крайньої необхідності. Проте Росія системно ігнорувала ці зобов'язання, організовуючи переслідування, затримання, катування та заміну законно обраних представників влади на лояльних осіб, часто без жодного адміністративного чи правового досвіду. Такі дії є прямим порушенням статей 64 та 66 Женевської конвенції IV.
- Згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду, окремі дії, задокументовані в цьому звіті, можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини та злочини проти людяності. Зокрема, незаконне позбавлення особистої свободи, катування та жорстоке поводження, переслідування представників місцевої влади з політичних причин і насильницькі зникнення мають системний характер і вчинялися в контексті широкомасштабного нападу РФ на цивільне населення України.
- Дії російських військових, представників спецслужб та окупаційних адміністрацій на ТОТ, які брали участь у переслідуванні українських посадовців, підпадають як під відповідальність РФ як держави, так і під індивідуальну кримінальну відповідальність осіб, що видавали накази або безпосередньо вчиняли злочини.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Органам державної влади України

- Вести й далі документування та розслідування злочинів проти цивільного населення на тимчасово окупованих територіях України, зокрема, випадків незаконних затримань, насильницьких зникнень, катувань і жорстокого поводження щодо представників місцевої влади.
- Узагальнити досвід представників місцевої влади на виклики, що виникли внаслідок збройної агресії Росії, та розробити стандартизовані протоколи дій у випадку окупації.
- Посилити роботу щодо встановлення місцезнаходження незаконно затриманих цивільних осіб, депортованих на територію РФ або примусово переміщених до місць тримання на тимчасово окупованих територіях України. Задіяти всі можливі ресурси для забезпечення їхніх прав і звільнення з незаконного утримання.
- Проводити широкі інформаційні кампанії для потерпілих від злочинів та їхніх родин щодо їхніх прав і можливостей, зокрема, щодо пошуку і звільнення, фізичної та психологічної реабілітації, отримання пільг тощо.
- І далі проводити роботу з міжнародними партнерами щодо підтримки політики невизнання спроб анексії тимчасово окупованих територій України та запобігання легітимації незаконно встановлених органів влади.

Міжнародним організаціям та партнерам

- Посилено сприяти розслідуванню злочинів проти цивільного населення на тимчасово окупованих територіях України, зокрема, незаконних затримань, насильницьких зникнень і катувань представників органів місцевої влади.
- Розслідувати злочини, вчинені проти представників місцевої влади України, у контексті широкомасштабного та систематичного переслідування цивільного населення в умовах окупації з погляду їх можливої кваліфікації як злочинів проти людяності.
- Сприяти забезпеченню прав і звільненню незаконно затриманих або насильницьки зниклих цивільних осіб на тимчасово окупованих територіях.
- Посилювати тиск на РФ щодо виконання нею обов'язків як окупаційної держави, зокрема, стосовно надання доступу представникам Міжнародного комітету Червоного Хреста до свавільно затриманих цивільних осіб, серед яких представники місцевих органів влади України.
- Вимагати від РФ надання актуальної інформації про місцезнаходження й стан здоров'я незаконно затриманих представників місцевої влади, зокрема, згаданих у цьому звіті, та їхнього безумовного звільнення.
- Сприяти поширенню інформації про злочини проти цивільного населення, задокументовані в цьому та інших звітах, вчинені представниками РФ на окупованих територіях України.
- Забезпечувати невизнання міжнародною спільнотою спроб анексії РФ тимчасово окупованих територій України та попереджати будь-які спроби легітимації органів окупаційної адміністрації, зокрема, через встановлення офіційних контактів із їх представниками.

